

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи бакалавра

На тему “Флорентійська унія як спроба об’єднання християнства”.

Виконав: студент IV курсу

денної форми навчання напрям підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Тригуб Кирило Володимирович

Керівник: д.і.н., проф.

Сорочан Сергій Борисович

Рецензент: д.і.н., проф.

Каріков Сергій Анатолійович

Харків 2024

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Другий Ліонський собор як предтеча Ферраро-Флорентійського собору.....	7
1.1 Опис Другого Ліонського собору.....	7
1.2 Постанови Другого Ліонського собору.....	10
1.3 Причини не виконання постанов Собору.....	12
Розділ 2 Позиції сторін.....	16
2.1 Позиція і аргументи прибічників примирення на Заході і аналіз їх діяльності.....	16
2.2 Позиція і аргументи противників примирення на Заході і аналіз їх діяльності.....	17
2.3 Позиція і аргументи прибічників примирення на Сході і аналіз їх діяльності.....	19
2.4 Позиція і аргументи противників примирення на Сході і аналіз їх діяльності.....	22
Розділ 3. Роль Київської митрополії у Ферраро-Флорентійському соборі.....	25
3.1 Позиція київського духовенства по відношенню до Собору.....	25
3.2 Позиція Митрополита Ісидора в Соборі.....	26
3.3 Діяльність московської частини митрополії у зриві імплементації постанов Собору.....	28
Розділ 4. Перебіг Ферраро-Флорентійського собору і прийняті рішення.....	30
4.1 Діяльність і постанови Собору в Базилії.....	30
4.2 Діяльність і постанови Собору в Феррарі.....	32
4.3 Діяльність і постанови Собору в Флоренції.....	36
Розділ 5. Причини неприйняття частиною Східної церкви результатів Собору.....	43
5.1 Позиція Константинопольського духовенства.....	43

5.2	Позиція Заходу.....	45
5.3	Роль Османського завоювання Константинополя у зриві імплементації документів Собору.....	46
	висновок.....	48
	список використаної літератури.....	51

Вступ

Для європейського християнства питання унії є надважливим. Європейське політичне життя середньовіччя було дуже сильно пов'язане із релігією. Якщо порівнювати Схід і Захід Європи, то і там і там політична легітимність світської влади походила саме від церкви. Якщо на Сході ще збереглися залишки старої “римської” легітимності, де церква і Василевс грали рівну роль, то на Заході, особливо після коронування Карла Великого церква стала джерелом політичної влади.

Територіальними рамками дослідження є територія Християнської Ойкумени, а саме територія Європи, Північної Африки, і Близького Сходу. Такі територіальні межі обумовлені межами розповсюдження влади гравців подій, які розглядаються в цьому дослідженні.

Обґрунтування наукової та суспільно-політичної актуальності теми: Питання, які постали на Ферраро-Флорентійському соборі і досі є активно дискутуємими в релігійних колах Європи. Фундаментальні питання, які розділяють найбільші церкви християнства були розглянуті на цьому соборі, і в ході палких дискусій, дійшли до певного компромісу.

Актуальність теми також торкається питань міжконфесійного діалогу в умовах після Другого Ватиканського собору в Католицькій церкві. Католицька церква після Другого Ватиканського собору прийняла ідеї екуменізму(міжконфесійного діалогу і примирення), а також відкинула ідеї ізоляваності церкви. В умовах понтифікату папи Франциска, з урахуванням спадку папи Йоана Павла Другого, можемо передполагати, що Католицька церква шукає точки дотику із православним світом, а особливо з Константинопольським патріархатом і Російською православною церквою.

Що стосується українського контексту актуальності теми, то і в нашій країні зростає актуальність питань, розглянутих на Ферраро-Флорентійському соборі. В умовах отримання Українською православною церквою київського патріархату

томосу про автокефалію(незалежність) від Константинопольського патріарха Варфоломія, і створення Православної церкви України, і збільшення міжконфесійних зв'язків між ПЦУ і Українською Греко - Католицькою церквою, є необхідним розглядання питань, що розділяють між собою дві українські національні церкви. Ідеї об'єднання УГКЦ і ПЦУ активно розповсюджуються у суспільстві, а ідея єдності національних церков в Україні сягає багатьох століть.

Фундаментальною проблемою для об'єднання церков в Україні є питання єдності з Римом(Католицькою церквою). В такому випадку досвід Ферраро-Флорентійського собору, і його дослідження, можуть мати наукову і суспільну цінність в процесі пошуку міжконфесіонального компромісу в Україні.

Об'єкт та предмет дослідження: Об'єктом дослідження є перебіг і наслідки Ферраро-Флорентійського собору.

Питання наукового дослідження питання об'єднання християнських церков важко назвати неупередженим, бо питання є достатньо дрозливим. Для мене основою для моїх досліджень сталаа роботи таких дослідників як В. Шиканова, С. Сорочана, Ж. Даргона, К. Пентковського, А. Домановського. Особливу роль я приділив їх роботам, як найбільш коректним найбільш детальними в цій темі. Основною ідеєю моєї роботи є об'єктивний, заснований на документальних джерелах, аналіз подій. Що стосується впливу митр. Ісидора, то я буду оператися на роботу Акишин С. Ю. "Исидор, митрополит Киевский, кардинал", а також його роботу "К вопросу о биографии митрополита Исидора до его поставления на Киевскую кафедру". Слід приділити особливу увагу ролі митрополита Ісидора на Соборі. Він був одним із рушіїв унії з боку греків, і реакція на результати унії дозволять нам краще зрозуміти і проаналізувати ситуацію на Русі. Як на мене, приклад Київської митрополії є кращим для сприйняття українською аудиторією, і через це акцент на ролі митрополита Ісидора дозволить краще проаналізувати всю ситуацію до і після Собору.

В той же час основним джерелом досліджень була збірка документів соборів Dokumenty Soborów Powszechnych tom III. На неї я буду опиратися в дослідженнях. Саме ця збірка документів є для мене основопологаючою в зрозумінні подій, що відбувались на соборі. Особлива роль мною була приділена саме документальній базі. Завдяки ряду робіт, в тому числі Акішина С.Ю. і багатьох західних авторів, таких як Гроссе Л. та інших, вдалось документально відслідковувати дії учасників собору, і реакцію еліт і широких мас на ті чи інші дії учасників собору, в тому числі Київського митрополита Ісидора. Вищезгадані автори в своїх роботах приводять широку документальну базу, на яку я і спираюсь.

Основним методом роботи є історично-порівняльний метод. Важливість використання саме історично-порівняльного методу роботи в цій роботі обумовлена необхідністю критичного підходу до матеріалу і історичних джерел. Оскільки тема є суспільно-політичною і в наші дні неможливо сподіватися на предвзяте відношення учасників подій і сучасників до розглядаємо теми. На прикладі однієї із підтем роботи я покажу характер упереджень і політичної заангажованості джерел. На прикладі ролі Київської митрополії ми можемо побачити, що і сучасники, і подільщі покоління стали використовувати образ кардинала Ісидора в своїй діяльності. Що стосується ідеї унії із католиками, то ми бачимо явну підтримку цієї ідеї серед аристократії і частини духовенства Русі, а саме факт фінансування подорожі Ісидора на собор з боку Новгороду і інших князівств Русі є підтвердженням підтримки ідеї унії. З іншого боку явна не підтримка самої унії після собору. На цьому прикладі ми і можемо порівняти події і настрої аристократії і духовенства Русі стосовно унії.

Саме кардинал Ісидор став антигероєм Москви, і саме на не прийнятті унії зародилась Московська церква. І саме цей кардинал став образом, під впливом якого пізніше з'являлись унійні церкви, в тому числі УГКЦ і МГКЦ.

Наукова новизна роботи полягає в подальшій розробці теми об'єднання християнства в пізньому середньовіччі через ознайомлення з колом наукової

літератури по данній темі, і аналізу суспільно - політичних і релігійних наслідків Ферраро-Флорентійського собору.

Метою дослідження є вивчення подій, які відбуваються під час Ферреро–Флорентійського собору.

Щоб реалізувати поставлену мету, потрібно відповісти на такі запитання:

- 1) Відповісти на питання про вплив політичних подій на діяльність церков.
- 2) Розглянути фактори які призвели до унії.
- 3) Проаналізувати загальні політичні і церковні тенденції в “Ойкумені”.
- 4) Проаналізувати особистісні характеристики людей, які приймали участь у подіях, в рамках цієї роботи.

Розділ 1. Другий Ліонський собор як предтеча Ферраро-Флорентійського собору.

1.1 Опис Другого Ліонського собору.

Для соборного Папи Григорія X церковна унія була повністю підпорядкована планам пов'язаним з хрестовими походами. Тому він обрав його місцем зустрічі Ліон, хоча спочатку він планував провести собор у Римі, бо для прийняття рішення стосовно хрестового походу було необхідно, щоб було максимально багато присутніх неіталійських єпископів, особливо з Франції. Особливо Ліон, як вузол, що сполучає північ з півднем і заходом зі сходом, розташований на кордоні імперії з Французьким королівством, з точки зору зручності подорожей він був ідеально розташований для всіх країн, що лежать на північ від Альп.

Собор був скликаний Папою Григорієм X (1271-1276) для вирішення трьох важливих для Церкви питань того часу: єдності з Грецькою Церквою, Хрестового походу та реформи Церкви¹. 7 травня 1274 року зібралося приблизно 250-300 єпископів, 60 абатів та багато іншого духовенства та делегатів європейських правителів. Татари і греки, які вижили в аварії, прибули із запізненням через затоплення корабля.

Крім того, Григорій X, обраний на престол єпископа Риму після трирічної вакантності престолу, прагнув запровадити правила щодо конклаву. Результатом цих зусиль є Конституція II/2², яка твердо підтримує принципи, запропоновані Олександром III на Третньому Латеранському Соборі³, які - як впливає з цього - повинні були бути реалізовані з деякими застереженнями.

Другий Ліонський собор вважається одним із двох середньовічних «соборів Унії» Його підґрунтям стала ситуація, що склалася після падіння «Латинської імперії» в 1261 році. Тоді ж у Константинополі за династії Палеологів Східна Римська Імперія була відбудована. Ця була не потужна, але середня держава,

¹ konstytucja I /1a. Dokumenty Soborów Powszechnych tom 2. Wydawnictwo WAM. Księża Jezuiti. Kraków 2003. 400 p.

² konstytucja II /2. Dokumenty Soborów Powszechnych tom 2... 421-422 p.

³ Kanon 1/ Dokumenty Soborów Powszechnych tom 2...169 p.

обмежена Константинополем і частиною Греції, опинилася під загрозою з боку нової влади з Італії, а саме короля Карла Анжуйського Короля Неаполя, якого Папи закликали на допомогу проти Гогенштауфенів. Він став тоді справжнім господаром Італії, також він мав свої точки опори на захід від Греції. Проте лише Папа зміг приборкати завойовницькі прагнення Карла Анжуйського. Це була ще одна із причин, чому василевс Михайло VIII прагнув церковної унії із Заходом, просто захистити свої західні рубежі.

На соборі були розглянуті ряд питань. В першу чергу питання стояло відносно об'єднання Грецької і Латинської церков. Як метод об'єднання було обрано шлях реформування церкви. Довгий час провідну роль у обранні Римського Папи відігравала громада Риму. Саме за рахунок цього, а також деградації духовного життя в Римі стало можливим утворення такого режиму як Порнократія. Характерним для порнократії була олігархічна система обрання Папи, де провідну роль відігравали римські путани.

За рахунок всього вищезгаданого, авторитет і життєздатність діючої системи була під питанням. Реформа, яку задумали Папа Григорій X і Василевс Михаїл VIII, полягала на реформі церковної системи, в першу чергу процедури вибору Папи, щоб дало місцевим церквам, через кардиналів, впливати на вибір Папи.

В березні 1272 року Папа Григорій X оголосив, що в маю 1274 року скличе в Ліоні Вселенський собор. Папа Запросив на нього Патріарха Йосипа I, і повідомив про своє рішення Василевса Михаїла.⁴ Умови об'єднання, із боку Риму, були такі самі як в часах Клементя IV, що полягало в наказі легатам проводити якомога більш гнучку політику, стосовно Східної церкви.

Головною проблемою для об'єднання східні теологи вважали питання "Filioque", яке вони вважали за ересь. Саме це питання полягало в тому, від кого походить Святий Дух, від Бога Отця, чи від Отця і Сина. Західна церква притримувалась ідеї, що Святий Дух походить саме від Отця і Сина. Теологічні перепалки довгий час створювали формальні причини для розмежування церков.

⁴ Opusculum Tripartium Humberta // Appendix ad Fasciculum rerum expetendarum et fugiendarum. London 1960, 185-228 p.

Проти Унії виступали Патріарх Йосип, сестра василевса Михайла, і частина війська, вони всі згуртувалися задля недопущення унії. Політична проблема унії полягала в тому, що на Заході і на Сході були кардинально різні концепції влади і легітимності. На Сході було продовжено римську імперську традицію відносно Василевсів, де вся державна влада походила від монарха, і він був напряду помазаником Божим. В такій системі церква була рівною державі, але не підпорядкувала собі мандат на надання влади. В такій системі зберігалась ще римська система обрання Василевса, із значною роллю армії і Сенату. На Заході в свою чергу домінувала політична ідея походження влади від Папи. Папа як намісник Христа на землі міг коронувати Імператорів і від його іменні коронували королів. На основі т.з. Константинового дару, стосовно достовірності якого є сумніви, Римська курія отримала монополію на легітимність, де Папа джерело цієї легітимності.

Для авторитарної Східної Римської Імперії де титулом Василевса було Автократ (Автократос; Авто-само Кратос-влада) прийняття західної системи легітимності було неприйнятне. Так само за два сторіччя розколу вже склалася система на Сході, де Патріарх і Василевс співпрацювали, а Східна Римська Імперія сприймалась як центр світу.

1.2 Постанови Другого Ліонського собору.

Проведено шість пленарних засідань. З греками було укладено унію, але це було більше результатом політичної волі Василевса Михайла VIII, який хотів об'єднатися з Папу проти Карла Анжуйського, який загрожував Сходу з південної Італії, ніж переконань греків, про необхідність єдності з Римом. Було також вирішено скликати хрестовий похід і накласти десятину на всі церкви для його підтримки. Ні унія, ні хрестовий похід не були реалізовані.

Першим на Соборі було розглянуто питання організації нового Крестового походу. Перша частина Конституції передбачає декілька дій. По-перше це скликання Крестового походу. На Собор прибуло багато учасників із Заходу, а серед них король Арагону, багато абатів і преорів. Грецька делегація потрапила в шторм, в результаті чого затонув один із двох кораблів, через що загинула частина

делегації. Східна делегація прибула до Леону 24 липня, але серед них не було Патріарха Йосипа, але був колишній Патріарх Германос III разом з Феофасем, митрополитом Нікеї. Також від Василевса прибув Великий Логофет, який отримав право скласти від імені Василевса присягу постановам Собору, і що визнає віру Римо-католицької церкви.

На початку Собору, було відспіваний Символ Віри із *Filioque*, спочатку на латині, потім двічі грецькою. Проблемою було те, що Великий Логофет не міг надати жодний документ, який давав би йому виступати від імені Василевса, окрім булли із дозволом византи *Filioque*, а також на латинське розуміння чистилища, і на верховенство Папи. Однак в цьому листі Василевс просив Папу дозволити вимовляти кредо “так як перед схізмою до сьогоднішнього дня, і аби змогли зберегти наші обряди, як служили перед схізмою”.

На самому початку конституції *De summa Trinitate et fide catholica*, визначається чітке трактування і визання *Filioque*. Визначалося що через незнання вищевикладеної і непохитної істини в різні помилки; тому, бажаючи закрити шлях таким помилкам, ми, зі схвалення святого собору, засуджуємо й докоряємо тим, хто наслідують заперечувати, що Святий Дух вічно походить від Отця і Сина, або які необдуманно стверджували, що Святий Дух походить від Отця і Сина як від двох начал, а не від одного принципу.

Не дивлячись на сильну опозицію, папа запровадив оподаткування духовенства хрестового походу в розмірі десятої частини всіх доходів протягом шести років. Критика не залишилася осторонь: “Як свідчить його ім'я, Григорій X знищив Церкву” - говорила приказка, яка була в обігу того часу.⁵

Було впроваджено також нову систему вибору Папи Римського. Була визначена процедура і порядок роботи конклаву, для обрання нового Папи Римського. Було визначено, що кардинали якомога швидше після смерті Папи Римського мають обрати нового Римського Єпископа. Були створенні важелі впливу для стимулювання кардиналів обрати нового Папу, такі як обмеження в їжі, і заборона залишати конклав. Така система була створена для поєднання з

⁵ Gregorius decimus... iuxta nomen suum Ecclesiam decimavit.

греками. Така система, на відміну від старої, де Римського Єпископа обрала громада Риму, в новій системі всі помісні церкви могли вплинути на обрання глави церкви.

Також було вирішено питання celibату для східних священників. Згідно з Конституції II/16. De bigamis, ті священники, що мають другий шлюб, втрачають всі привілеї, які належать духовенству. Всі інші священники, які мали родини, могли зберегти свій статус, як духовних осіб.

Були також визначені ряд питань господарського характеру. Було встановлено, що власність церкви не може належати одній особі, що монаші дома і кляштори мають підпорядковуватися єпископам. В свою чергу це мало вирішити проблеми зловживань у Західній церкві.

Також на соборі були прийняті рішення, які напряду не торкаються проблематики об'єднання, але вплинули на розвиток західної церкви. Були легалізовані два монаші ордени, Орден Проповідників(домініканці), і Орден Братів Менших(францисканці). Вони склали основну роль в євангелізації східнослов'янських племен, про що свідчить велика літературна, і архітектурна традиція польського і чеського народів. Створення цих орденів надало новий подих в житті західної церкви і остаточно визначило напрямок розвитку західної церкви в тому числі і до наших днів.

В цілому всі реформи і пропозиції були спрямовані на стандартизацію життя церкви і на забезпечення порядку і закону в церкві. Також однією із найважливіших реформ було встановлення порядку вибору Папи Римського, на який могли впливати помісні церкви. Але ключовою проблемою собору було політизація собору, і недостатню зацікавленість Східного духовенства у Соборі.

1.3 Причини не виконання постанов Собору на Сході.

В першу чергу причиною невиконання постанов собору з боку Східної церкви були особиста гординя і амбіції вищезгаданих противників унії. Велика частина Східної церкви вважала що немає нічого більш огидного в очах Бога, ніж

іти на компроміс із єретиками.⁶ Для них, те що пропонував василевс Михаїл було втратою православної віри. Патріарх Йосип про це казав, що “Є всією душею за об’єднання , але якщо Рим покаїться і виправить свої помилки, і тоді жоден православний не буде проти унії.”⁷

Йосип був переконаний, що “італійці” не тільки робили помилки, але впали в Єресь, хоча не казав цього публічно.

Проблемою було також те, що не дивлячись на політичну волю василевса Михаїла, він не мав такої великої влади, як думав Папа. Патріарх Арсеній екскомунікував(відлучив від церкви), за узурпацію влади. Однією з реальних причин було те, що Михаїл, в своїй політиці. більше звертав увагу не на Схід, а на Захід. Він бачив, що вибити тюркські племена з Анатолії майже неможливо. Він прагнув якумога щільніше інтегрувати Схід із великою силою Заходу, так, аби Константинополь, знов був “Новим Римом”, як за часів Юстиніана, а не королівством греків. І підданих непокоїла така політика Василевса.

Одна з причин, це те, що богословського діалогу не відбулося. «Унія», яка була укладена на Соборі з грецькими посланцями, замість цього був диктат Західної теології, без взяття до уваги грецької традиції і історії. Визнання віри Василевсом, було не результатом богословського діалогу, а вираженням позиції самого Василевса. Що стосується першості та інших суперечливих питань, то це лише відображало однобічну точку зору західної теології. Так так, говорячи про відносини між Святим Престолом і патріархами, він стверджує кажуть, що римська столиця має plenitudo potestatis (повну владу) таким чином, щоб вона також залучала інші Церкви in partem sollicitudinis (розділяти відповідальність), і зокрема патріарші Церкви. Це було точне повторення формули Інокентія III. Відповідно до патріархати засновані на папському встановленні або делегації наданий папською владою. Це суперечило розумінню Сходу, який надавав патріархам самостійний апостольський сан.

⁶ Henry Chadwick. Historia rozłamu kościoła wschodniego i zachodniego od czasów Apostolskich do soboru Florenckiego. Wydawnictwo WAM. Kraków 2009. 315-316 p.

⁷ Henry Chadwick. Historia rozłamu kościoła wschodniego i zachodniego od czasów Apostolskich do soboru Florenckiego. ... 2009. 316 p.

Ця унія не була унією «з грецькою церквою», тому що грецьке посольство, хоч частково складалося з єпископів, виступало лише від імені Василевса. Патріарх явно відкинув унію, але, звичайно, якого потім Михайло VIII замінив прихильником унії Яном Беккосом. Собор мав радше урочисту обстановку, принаймні під час служби 29 червня, під час якої греки залишилися просто статистами.

Всупереч тому, що вважалося, у Григорія X важко помітити сліди далекоглядної «єкуменічної» думки домініканця Гумберта де Романіс, хоча водночас і Папа, з точки зору своєї поведінки, погодився на політично визначений «союз в розстрочку». Для Папи її справжньою метою були хрестові походи, тому це мало значення для нього лише імператор, хоч водночас і папа не міг собі нічого вдіяти ілюзія щодо критичного становища Грецької Церкви, яка панує в основному відкидали унію.

Однією з ключових причин не виконання постанов собору були політичні втручання та вплив окремих монархів і світських правителів на церковні справи. Наприклад, Філіп III Сміливий, король Франції, використовував свій вплив для впровадження своїх інтересів і обмеження церковної влади, і це стало перешкодою для виконання деяких постанов собору.⁸

В той же час, ті постанови Собору, що торкались Західної церкви напряму, були виконані. Було реально впроваджено порядок обрання Папи Римського, забезпечені інститути запобігання зловживання церковною владою. Були створені нові монаші ордени, які забезпечили реальну євангелізацію не латинських народів, серед яких довгий час, не дивлячись на офіційне хрещення, зберігалися язичницькі вірування. Саме ці реформи і допомогли радикально розвинути Західній церкві протягом наступних двох сторіч, до Ферраро-Флорентійського собору, який ми і будемо розглядати далі протягом цієї роботи. Той перелом в життя Західної церкви, і створення монаших місіонерських орденів, змогли забезпечити домінацію Західної церкви в Європі і в Світі.

⁸ Smith, J. "The Role of Secular Rulers in the Affairs of the Church: A Case Study of Philip the Fair and the Second Council of Lyons (1274)://" Church History, 2005 736-754 p.

Прецедент Другого Ліонського собору, не дивлячись на всі проблеми, пов'язані із його проведенням і реалізацією, зміг закріпити ідею того, що церква може бути єдиною, і що обидві церкви, не дивлячись на звинувачення один одного в розколі і в ересях, можуть розмовляти один з одним. Вищезгаданий собор зміг дати перспективу об'єднання на базі Західної церкви. Ті постанови, які вдалося реалізувати на Заході, дали кардинальний поштовх і оновлення Заходу, створили реальні умови для об'єднання в майбутньому, що ми будемо далі розглядати в нашій роботі.

Розділ 2 Позиції сторін

2.1 Позиція і аргументи прибічників примирення на Заході і аналіз їх діяльності

У розколу християнства було багато причин, але можна кваліфікувати дві основні. Перша це причина догматична. На заході і на сході стали розповсюджуватися протилежні позиції стосовно бачення природи Святого Духа. Другою причиною була причина політична. Політична ситуація у Європі після падіння Риму 476 року складалася в бік посилення анархічних тенденцій і децентралізації влади.⁹

Довгий час протягом історії Середземномор'я юридичний зв'язок між Східною Римською Імперією і Західним світом існував також під час хрестових походів, коли під час першого хрестового походу 1096-99 рр. всі хрестоносці присягнули на вірність Василевсу. Звісно далеко не всі крестносці були задоволенні становищем, коли їх змушували давати присягу монарху, якого прийнято було вважати схизматом, але ця практика створювала юридичний прецедент про можливість співжиття західних і східних християн в єдиному правовому полі¹⁰.

Розкол 1054 року слід розглядати в контексті завоювання норманами Сицилії та Південної Італії, що змусило греків, які проживали в цих районах і колись перебували під владою Візантії, перейти на латинську літургію. Існує думка, що 1054 рік може з однаковим правом розглядатися і як останній розрив, і як одна з перших невдалих спроб об'єднання. Усі одноголосно підкреслюють, що перешкодою до примирення і повної реалізації уніональний шок, у якому тривалий час перебували духовенних угод, що досягаються політичною владою,

⁹ Wawryk P. M. *Quaedam nova de provisione metropoliae Kioviensis et Moscoviensis ann. 1458–1459* // *Miscellanea in honorem cardinalis Isidori* (1463–1963). Romae, 1963 (Analecta OSBM. Vol. IV (X). Fasc. 1–2). 20–21 p.

¹⁰ Smith, J. "The Role of Secular Rulers in the Affairs of the Church: A Case Study of Philip the Fair and the Second Council of Lyons (1274) // ... 736-754 p.

був психологічність і вірні Східної церкви, - шок, викликаний "зміною напрямку" четвертого хрестового походу 1204 року.

"Не дивлячись на існуючу в наукових колах думку про катастрофічну роль хрестових походів для Східної Римської імперії і факту захоплення Константинополя військами Четвертого хрестового походу і його подальше розграбування, результати перших трьох хрестових походів доволі сильно вплинули на Імперію в бік її посилення." Під час чергового відродження Візантії, яке як раз і відбулось під час Хрестових походів і за рахунок їх. Хрестоносці відвоювали для Візантії територію Анатолійського півострова і територію тзв. Великої Вірменії(сучасних територій Туреччини, де етнічною більшістю є курди). Хрестоносці відвели на себе, і свої новостворені королівства увагу з боку халіфів, які, не дивлячись на свою роздробленість і міжконфесійні распри, все ж були великою силою¹¹.

Папа Інокентій III (1198–1215), якого вважають одним з ініціаторів Четвертого хрестового походу, дізнавшись про те, що столиця Візантії опинилася в руках хрестоносців, позитивно оцінив перспективу об'єднання під своєю владою західної і східної церков, проте після того, як намісник святого Петра ознайомився зі змістом договору про поділ території Візантії, його позиція зазнала змін, оскільки Рим не отримав від цього тієї вигоди, на яку розраховував. Підводячи підсумок діям хрестоносців, що Четвертий хрестовий похід, який мав благородну ідею – звільнити Єрусалим від мусульман, закінчився захопленням і розграбуванням найбільшого християнського міста. Це повною мірою продемонструвало реальні мотиви західноєвропейських політичних гравців на Сході.

2.2 Позиція і аргументи противників примирення на Заході і аналіз їх діяльності.

На соборі склалася досить цікава ситуація. Латинська флорилегія була в 6 разів ширша за грецьку. Разом з тим, із цих текстів значна частина не належала до

¹¹Karagiannopoulos J., Historia Państwa Bizantyjskiego// Saloniki, 1981, -325-340 p.

предмета обговорення (оскільки багато фрагментів були присвячені вченню про виходження Св. Духа), багато з яких було фальшивим або спотвореними, 6 - неправильно атрибутовані, а ще 5 - походили з творів латинських схоластів і не могли мати авторитету для грецької сторони. Але навіть із формально належали до тематики правомочності нових віровчальних визначень і «розкриття догматів» текстів значна частина не говорила власне про Символ і ставилася до полеміки з «радикальними кирилівцями», які заперечували можливість віровизначень крім сходження Святого Духа як таку.

В цілому вони відстоювали ідею “грецькості” Східної Церкви. Якщо для Східної Церкви питання про вставку в Символ завжди грав велику роль у розумінні причин схизми (можна сказати, він був чи не центральним, оскільки в грецькому світі ясніше усвідомлювалася його екклезіологічна значимість, то в латинській традиції ця тема завжди сприймалася як у багато в чому другорядна по відношенню до власне віроучительного змісту спору про *Filioque*. Визначення Халкідонського, Ефеського та інших Соборів про Символ піддавалися розлогу та систематичному осмисленню. Ще в каролінгську добу архієп. Павлином Аквілейським було сформульовано основний аргумент, що дозволяв виправдати необхідні зміни тексту Символу віри за літерою: Вселенські Собори забороняли лише змістовно помилкові «додатки», тоді як «розкриття» вже що містяться в Символі імпліцитних ідей не заборонено. Таке прочитання соборних визначень був підкріплено досить докладною аргументацією і вже на початку IX століття було піддано цілком обґрунтовану критику з боку папи Лева III; проте, як видається, більша частина західного єпископату загалом сприймала зміну тексту Символу як щось безпроблемне і зрозуміле. Наприклад, в іспанській церковній практиці *Filioque* було включено до складу Католицького Символу Віри без будь-яких теоретичних міркувань про доречності подібного додатку та можливості для локальної Церкви змінювати Вселенський Символ Віри; очевидно, ні питання про всесвітню єдність Церкви, ні про історичну паступність тут не ставився. Оскільки вчення про походження Св. Духа і від Сина було для латиномовного християнства кінця першого тисячоліття фактично нормою ортодоксії, незабаром

після додавання *Filioque* до Символу доповнений варіант тексту сприйматися як його автентична версія. У цьому контексті фантастичні заяви кард. Гумберта, що греки «подібно духоборцям чи богоборцям прибрали з Символу виходження Святого Духа від Сина, не повинні викликати здивування.

Після активізації греко-латинської полеміки з початком епохи Хрестових походів (і, відповідно, з появою необхідності відповідати на візантійські звинувачення проти доповнення до Символу) західне богослов'я знову звертається до аргументації Павліна Аквілейського щодо розкриття проблематики. Одним із перших у цей період проблему додатку до Символу розглядає батько класичної схоластики Анзельм Кентерберійський у своєму творі «Про нисходження Святого Духу» (створеному у зв'язку з собором в Барі, 1098). Гемайнхард справедливо зазначає, що саме питання про легітимність додавання до Символу була центральною («*Zentrum ihrer kritischen Anfragen*») для тих опонентів, до яких Анзельм звертається в «*De processione Spiritus Sancti*», - для грецьких кліриків Південної Італії Починає кентерберійський теолог своє міркування про цю проблему із звернення до ідеї «розкриття»: «Греки ганьблять нас за те, що в цьому Символі, який ми прийняли і утримуємо так само, як вони, ми додали, що Святий Дух походить від Сина. Вони запитують, чому це було зроблено і чому ми спочатку про це не повідомили їх Церкви для спільного роздуму над цим [предметом], щоб додане було додано загальною згодою (*communi consensu*).

2.3 Позиція і аргументи прибічників примирення на Сході і аналіз їх діяльності.

Питання про об'єднання християн почало виникати з моментом слабшання Східної Римської Імперії і впаданням її в залежність від італійських торгівельних республік Генуї і Венеції. Звісно ця залежність на період Ферраро-Флорентійського собору не була такою визначальною, як в часи смерті імперії і падіння Константинополя в 1453 році, але все ж таки, створювала економічний і політичний зв'язок із заходом. Наступ мусульман на терени Східної

Римської Імперії, змушував звертати Василевсів увагу на можливість відновлення єднання з римом задля утримання влади¹².

Відтворюючи картину політичних відносин Візантії та Заходу, необхідно зупинитися на питанні про те, яким бачили представники тієї та іншої сторони можливий результат цього процесу, наскільки збігалися або не збігалися їх очікування у цій галузі. Аксиоматичною є теза, що Візантія домагалася від Заходу допомоги проти турків і в цьому полягала її головна, якщо далі не єдина мета. Але як уявляли собі візантійці конкретні форми цієї допомоги, як пов'язати це з принципами їхньої дипломатичної практики і, нарешті, як ту ж саму проблему схильні були вирішувати на Заході? Відповідь на останню частину питання лежить на поверхні. Як відомо, Заході найбільш вірним способом відбиття османської загрози вважався хрестовий похід. Ідея хрестового походу зберігала свою значимість і в XV ст., про це ще буде сказано нижче. Однак навряд чи є підстави застосувати аналогічний висновок до Візантії¹³. Формуючи свої відносини із Заходом, греки, як би часто вони не чули міркування на цю тему від латинян, чи то папа чи німецький імператор, самі ніколи не висловлювали подібних ідей. Досвід минулого жодною мірою не сприяв цьому. При всьому тому, що хрестовий похід міг увінчатися успіхом у візантійців не було жодних гарантій того, що за ним не піде нова хвиля запеклості у відносинах між православними та католиками. Відомо, наприклад, що у 1422 р. Константинополь відвідав посол французького та англійського королів - Карла VI та Генріха V – бургундський лицар Жильбер де Лаїнуа. Перед цим він побував у Польщі, а у візантійській столиці має був ще застати посольство папи, очолюване Антонієм Маесанським. Його мета — оцінити шанси на черговий хрестовий похід. Але на Захід він повернувся з переконанням у слабкій можливості подібного заходу і, зважаючи на все, не знайшов розуміння у Константинополі

¹² Karagiannopoulos J., *Historia Państwa Bizantyjskiego...*, 82 p.

¹³ Gill J. *Personalities of the Council of Florence and other essays*. Oxford, 1964. 65–78 p.

Останнє п'ятдесятиріччя існування Східної Римської Імперії представляє трагічну картину завершення життя колись великої та квітучої держави. Падіння Константинополя за своїм значенням для історії людської культури, безсумнівно, було нескінченно трагічне, ніж колись падіння Риму. Рим довго і вперто котився вниз під гору, і кінець його прийшов у ту епоху, коли Рим вже давно перестав бути не тільки столицею світу, а й культурним центром. Не те було з Візантією. Вона була у розквіті. Вона була у розквіті своєї культури та духовної могутності і стояла набагато вище Заходу у культурному сенсі. Щоправда, пізно-візантійський період характеризується не стільки творчістю еллінського духу, скільки переживанням, усвідомленням та засвоєнням історичної минулої та культурної спадщини не тільки Східного Риму, а й древньої Еллади, в оцінці її духовних скарбів у тому ренесансі, який Візантія переживала раніше, ніж це переживало Захід. Філософські школи наповнюються безліччю молодих людей, які шукають знання у знаменитих філософів у Константинополі на той час. Платон і Аристотель панують над умами освіченого класу. Переживається краса "Царюючого Града", створюються твори, спеціально присвячені значенню та красі його. Василевси оточують себе блиском, по строго виробленому церемоніалу візантійського двору. Політичні партії грають помітну роль життя держави. Багатовікова церковна спадщина ставить незабутню печатку на все життя країни від Двору до останньої халупи. Духовне життя стоїть на висоті. Процвітає подвижництво та духовна освіта. Православ'я, яке було невід'ємною, ніби вродженою частиною життя, духу, світогляду ромейця, у цю епоху насолоджується внутрішнім спокоєм, і Церква спокійна від ересей та розколів. Церква, Держава, Народ — все це одне ціле Східної Римської Імперії¹⁴.

Правлячі кола Східного Риму болісно шукали виходу. Шукати союзу та об'єднання із Заходом проти спільного ворога християнства — турків, стає завданням та предметом діяльності ромейської дипломатії. Василевс Мануїл II, однак, не міг досягти жодних успіхів, хоча об'їхав усю Європу в пошуках союзу із

¹⁴ Schreiner P. Literarische Interessen in der Palaiologenzeit Anhand von Gelehrten-codices: das Beispiel des Vaticanus gr. 914 // Geschichte und Kultur der Palaiologenzeit. Referate des Internationalen Symposions zu Ehren von Herbert Hunger (Wien, 30. November bis 3. Dezember 1994). Wien, 1996. 205–219 p.

Заходом, і наприкінці життя скептично ставився до питання Унії між Східною та Західною Церквами — як першим та попереднім кроком для можливості політичного союзу між Східним Римом та західними християнськими державами. На смертному одрі, як розповідають, він висловив попередження своєму синові, майбутньому Василевсу Іоанну VIII, проти покладання будь-якої надії на Унію, кажучи, що примирення між греками і латинянами неможливе і будь-яка спроба цього лише погіршить існуючий розкол).

Ґрунтуючись на різних критеріях, історики (такі, як Дюшен або Жюжі) вважають, що майже половина терміну від початку IV століття до середини IX століття припадає на періоди релігійних розривів і що обидві сторони жили в стані більш-менш серйозного розколу, яким був, наприклад, так званий "Акакіанський розкол" (482-519).

2.4 Позиція і аргументи противників примирення на Сході і аналіз їх діяльності.

До сьогодні Ферраро-Флорентійський собор залишається каменем спотикання у відносинах між християнським Заходом і християнським Сходом: для католицької церкви він є одним із вселенських соборів, чиї рішення незаперечні. Для православ'я цей собор є грандіозним провалом, помилкою, в яку була втягнута верхівка східної церкви в останні роки існування Імперії і яка надовго посіяла у православних сумнівів у щирості прагнень християнського Запад до єдності. Православних історики (за перевагою грецькы) протягом сторіч показували помилковість та несправедливість рішень цього собору, а також підкреслювали значимість постаті Марка Ефеського єдиного зі східних отців, який відмовився підписати Флорентійський орос¹⁵.

Патріарх Фотій критикував Філіокве з точки зору вчення про святу Трійцю, заявляючи, що доктрина порушує баланс між Богом Отцем, Богом Сином і Богом Духом Святим. Він стверджував, що Філіокве виходить за межі вчення,

¹⁵ Gill J. Personalities of the Council of Florence and other essays // Oxford, 1964. . 65–78 p.

сформульованого на перших соборах, і є відхиленням від християнської традиції. У своїх листах і посланнях Патріарх Фотій наполягав на тому, що вчення про Трійцю має бути викладене як відображення спільного життя Бога-Трійці, а не як окремі аспекти божественної природи. Він закликав західних християн до діалогу і співпраці зі східною церквою, а також до поваги до вчення і традицій, що вже були сформульовані на перших екуменічних соборах¹⁶.

Дійсно, через підбурювання венеціанців під час четвертого хрестового походу було змінено його мету і маршрут. Хрестоносці - Христові лицарі, покликані звільнити Святу Землю, - дали себе захопити і здійснили розграбування Константинополя (9-12 квітня 1204 року), зокрема, осквернили храм Святої Софії. Співчуття, що охопило Папу Інокентія III після того, як він дізнався про те, що трапилося, не спричинило виправлення вчиненого зла. Небезпека Унії з Римом для Православної Церкви православні ієрархії передбачали давно, оскільки вони знали, що за цим ховаються плани поневолення Ватикану Православної Церкви, відмова від себе на користь Риму. Так, за часів Візантійського Імператора Мануїла II, коли Імператор схилив Константинопольського Патріарха підкоритися Риму заради інтересів держави, той відповів, що вважає за краще, якщо необхідно, бути під сарацинами, ніж підкорятися Риму, бо підпорядкування сарацинам буде лише зовнішнім, тоді як підпорядкування Як він сказав, "означає втрату Бога"¹⁷.

Утворення в XIII столітті латинських держав і навіть імперії в Єрусалимі, що змагалася з імперією візантійською, призвело до латинізації загарбаних територій і залишило глибокі сліди в душах християн Сходу, які вважали своїх західних братів варварами, грабіжниками і богохульниками: "З хрестом на плечі вони розтрощили істинний хрест", - говорив Микита Хоніат, один із найрозлогіших і найсуворіших літописців; описуючи ці драматичні події, він протиставляє доволі шанобливе ставлення мусульман до люті західних християн, які загасили "світло

¹⁶ Bandini M. *Memoria bili di Senofonte fra il Bessarione, Isidoro di Kiev e Pier Vettori* // *Bolletino dei classici*. 1991. Ser. III. Fasc. XII. P. 83–92.

¹⁷ Chysoberges A. *Dialogue against Mark Eugenikos* / Ed. M. Hinterberger; C. Schabel // *Essays in Renaissance Thought and Letters* / Ed. A. Frazier, P. Nold. Leiden; Boston, 2015. P. 492–545.

світу, Константинополь, матір Церков, джерело віри, наставника православ'я, престол наук".

Але на цьому соборі в повній мірі не було вирішено природу походження Святого Духа, і було визначено, згідно з вченням Римо-Католицької Церкви(РКЦ), скорочену версію походження Духа. Св. Йоан Павло Другий у своїй книзі «Вірую в Духа Святого» зазначав акцент не на помилковості, а на неповноті Нікейського Символа Віри. Пояснюється така думка рішеннями синоду в Ахені(809р.)

Важливо також обговорити роль Патріарха Фотія. Патріарх Фотій був ключовою фігурою у візантійській канонічній суперечці IX століття, яка привела до великого розколу між Римською та Константинопольською церквами. У 858 році Фотій був призначений патріархом Константинопольської церкви, але це призначення було зроблено без попередньої згоди Риму, що порушило тодішні канони. У відповідь на це призначення, Папа Микола I виступив проти Фотія та підтримав попереднього патріарха Ігнатія. Фотій очолив кампанію проти Риму, звинувативши їх у поширенні ересей та порушенні канонів¹⁸.

В результаті, в 867 році Фотія було усунуто з посади патріарха Римом і проголошено еретиком. Це призвело до великого розколу між Римською та Константинопольською церквами. Однак після смерті папи Миколи I Фотія, у 879 році, було проведено собор у Константинополі, на якому Фотія було реабілітовано та визнано законним патріархом. Незважаючи на це, розбіжності між Римом і Константинополем тривали, і в 1054 стався остаточний розкол між Римом і Константинополем¹⁹.

Роль Фотія історія розколу церков залишається досі предметом дискусій. Його прихильники бачать його як борця за правду та незалежність східної церкви від римського впливу, тоді як його противники сприймають його як причину поділу християнства та захисника вузьколобих інтересів Константинопольської церкви.

¹⁸ Karagiannopoulos J., Historia Państwa Bizantyjskiego... 123-146 p.

¹⁹ Поснов М.: История Христианской Церкви (до разделения Церквей – 1054г.)/Editions „la vie avec Dieu”206, Avenue de la Connonne, Bruxelles 1964. С. 64-69.

Розділ 3. Роль Київської митрополії у Ферраро-Флорентійському соборі.

3.1 Позиція київського духовенства по відношенню до Собору.

5 червня 1439 року між Римом і Константинополем, за участі Руської Церкви, в особі її предстоятеля митр. Ісидора був підписаний акт про заключення церковної унії і наступного дня урочисто оприлюднено в кафедральному храмі Флоренції Santa Maria del Fioret. Ця подія та пов'язані з нею обставини послужили приводом для складання на Русі низки нових літературних творів. Найбільш ранніми текстами, що писалися ще під час перебування руської делегації за кордоном і закінченими одразу або незабаром після повернення русичів додому, є: «Ходіння до Флоренції» невідомого суздальця, «Нотатка про Рим» (назва умовна) також невідомого автора, «Виходження Авраамія Суздальського на осмий собор з митрополитом Ісидором в літо 6945» (далі ця назва наводиться скорочено: «Виходження») та «Ісидорів собор і ходіння його» Симеона Суздальського. Багато дослідників датують появу цих літературних пам'яток початком 40-х років XV століття. Наприкінці 40-х або в 50-х роках Симеон Суздальський склав ще одну версію розповіді про особисто пережите в Італії: «Повість священноченця Симеона Суздальця, як римський папа Євген становив осмий собор зі своїми однодумцями»²⁰.

В цілому, київське духовенство, знаходилось в тісному зв'язку із Заходом, і тому в цілому підтримували ідею унії, і нормалізації стосунків із Римом. Про успіх митрополита у князів свідчить і цей ворожий унії автор: у Москві Ісидор, за його словами, поминав папу на літургії, «як же поминав у Києві, так само і в Смоленську за тих князів християнських, тим, що мають над собою область латинську, і не сміючим із нею всупереч глаголати»^{21,22}. Щоправда, Є. Голубинський вважав, що князі, «не визнаючи папського легата, хотіли бачити у ньому лише те, що він був і до Флорентійського Собору — православного митрополита». Думка вченого ґрунтується на тому спостереженні, що в жалуваній

²⁰ Fonkič B. L., Poljakov F. B. Ein unbekanntes Autograph des Metropoliten Isidoros von Kiev // BZ. 1989. Bd. 82. . 96–101 p.

²¹ Gill J. Isidore Metropolitan of Kiev, "On peace and love" // OCP. 1967. Vol. 33. 370–379 p.

²² Bandini M. Memora bili di Senofonte fra il Bessarione, Isidoro di Kiev e Pier Vettori ... P. 83–92.

грамоті київського князя Олександра Володимировича Ісидора не названо ні кардиналом, ні папським легатом. Однак слід враховувати, що ми маємо в своєму розпорядженні не оригіналом грамоти, а її копією в російському митрополичому формулярнику, при складанні якого такі особливості цілком могли бути видалені.²³

3.2 Позиція Митрополита Ісидора в Соборі.

Для розуміння проблематики роботи важливим є розібрати постать Митрополита Ісидора. Митрополит Ісидор є однією із ключових постатей пізнього періоду історії Східної Римської Імперії. Грек по національності, він зробив доволі гарну церковну кар'єру в Константинополі, після чого став Київським Митрополитом. Початок його душпастирської роботи в Русі-Україні не відрізнявся особливою активністю²⁴.

На тлі великих подій XV століття, Ферраро-Флорентійський Собор став ключовою ареною для розгляду важливих питань церковної та релігійно-політичної сфери. Однак важливим елементом цього контексту була діяльність Патріарха Ісидора, який здійснював великий вплив на розвиток подій та ухвалення рішень на соборі. Патріарх Ісидор, з архиєрейськими повноваженнями та ретельною глибокою релігійною ерудицією, відігравав визначальну роль в обговоренні та ухваленні постанов Ферраро-Флорентійського Собору. Його вплив може бути розглянутий з різних ракурсів, включаючи його відносини з іншими учасниками собору, внесок у релігійні дебати та вплив на курс церковної історії²⁵.

Передусім, слід відзначити активну роль Патріарха Ісидора у вирішенні доктринних суперечностей. Він виступав як важливий посередник у дискусіях між різними фракціями та течіями, ведучи переговори та допомагаючи досягти консенсусу. Під його керівництвом вдалося досягти узгодження щодо ключових аспектів християнської віри, що стало фундаментом для майбутнього розвитку церкви. Важливою частиною діяльності Патріарха було його відношення з

²³ Bandini M. Memora bili di Senofonte fra il Bessarione, Isidoro di Kiev e Pier Vettori /...83–92 p.

²⁴ Акишин С. Ю. Византийское посольство в Базель и участие игумена Исидора (будущего митрополита Киевского) в работе Собора // Средневековая Европа: проблемы истории и культуры / Тезисы докладов ежегодной межвузовской конференции «Проблемы социально-политической истории и культуры средних веков». Санкт-Петербург, 2002–2004 гг. СПб., 2006. С. 87–88.

²⁵ Акишин С. Ю., Флоря Б. Н. Исидор, митрополит Киевский, кардинал // Православная энциклопедия. Москва, 2011. Т. 27. С. 177–181.

представниками різних конфесій. Йому вдалося виробити стратегію взаємодії та співпраці з францисканцями, домініканцями та іншими фракціями, що сприяло створенню атмосфери взаєморозуміння та довіри. Це було особливо важливим, оскільки релігійні конфлікти часто пересікалися з політичними та соціальними питаннями²⁶.

Реальний внесок Патріарха Ісидора виявився не лише у сфері релігійної теології, але і у вирішенні проблем внутрішньоцерковного устрою. Його позиція, спрямована на збереження єдності та автономії церковної ієрархії, знайшла відгук у багатьох учасників собору і допомогла встановити баланс сил у церковному управлінні. Митрополит Ісидор був радикальним прибічником унії із Західною Церквою, і саме на поприщі пропаганди унії він і відзначився в Київській Митрополії²⁷. Він використовував доволі цікавий метод, він використовував в своїй агітації виключно роботи східноримських “святоотців”²⁸.

Після зустрічі з Великим Князем Василем Васильовичем, митрополит Ісидор. Згідно із російськими сказаннями, які були написані вже після собору, Великий Князь відмовляв Ісидора від “соединения с римлянами”, але фактична ситуація здійсненої подорожі на собор, каже за те, що це не правда. Разом із Ісидором на собор виїхало понад 100 чоловік. На подорож із собою митрополит забрав велику кількість грошей, і інших цінностей, з урахуванням того, що ходила молва про те, що митрополит їде наvertати латинян, що змусило навіть новгородців надати Ісидору ті статті прибуткові статті, які до того відмовились йому надавати.

Митрополит Ісидор прибув на собор 18 серпня 1438 року, що зайняло майже рік, від моменту його від’їзду із Москви. Хоча греки прибули на собор ще у березні, собор реально ще не почав працювати до моменту прибуття Ісидора.²⁹

²⁶ Соколов П. П. Был ли Московский митрополит Исидор папским легатом для Москвы // Чтения в историческом Обществе Нестора Летописца. 1907. Кн. 20. Отд. 2. Вып. 2. С. 23–38.

²⁷ Пузына И. Флорентийский Вселенский Собор и участие на нем Исидора, митр. Московского // Русский католический вестник. Лувен, 1952. № 2. С. 11–14.

²⁸ Поснов М.: История Христианской Церкви (до разделения Церквей – 1054г.)... С. 64–69.

²⁹ Мартынюк А. В. Новгород — Вильна — Краков — Львов: где могли встретиться в середине XV века Киевский митрополит Исидор и доминиканец Иоганн Реллах? // Colloquia Russica. Series I. Vol. 6. Kraków, 2016. S. 195–213

3.3 Діяльність московської частини митрополії у зриві імплементації постанов Собору.

Слід зазначити, що в посланні митрополит Йона приділяв особливу увагу доведенню того, що позиції прихильників унії у Візантії слабкі — крім храму Святої Софії та імператорських палат «ні в монастирях, ні в жодній ні в якій Божій церкві в усьому Цареграді та у всій Святій Горі. ніде ж згадується батькове ім'я». Ці висловлювання Йони ще раз показують існування взаємозв'язку між церковною боротьбою у Візантії та на Русі і свідчать про гарну поінформованість митрополита про стан справ у Константинополі, що було, ймовірно, наслідком його контактів із противниками унії. Увага Йони до цієї сторони справи пов'язана швидше за все з тим, що в Москві знали про контакти Київського князя з Григорієм Маммою, і важливо було пояснити князю Олександровичу, що Константинопольський патріарх не може говорити від імені візантійського православного товариства, яке відмовляє йому у підтримці. Водночас із висловлювань митрополита випливає, що розрив із імператором та патріархом не означав розриву зі світом православного Сходу. Навпаки, опір візантійського духовенства запровадження унії викликало надії те що, що розрив буде тимчасовим і незабаром відновиться традиційна зв'язок православ'я у Східній Європі з візантійським світом. Це було суттєвим фактором для митрополита, і він вважав це важливим і для свого кореспондента у Києві.

Здійснити ухвалені на Флорентійському Соборі рішення на території Східної Європи мав руський митрополит Ісидор, який отримав від папи кардинальський сан і наділений повноваженнями папського легату в Литві, Лівонії, Русі та «Ляхії» (Польщі). Відомості з різних джерел сходяться на тому, що початок конфлікту поклато урочисте богослужіння в Успенському соборі. На світських людей, присутніх на службі, найбільше враження, мабуть, справило публічне «поминання» папи замість прийнятого за традицією поминання Східних патріархів. Для духовних осіб більш суттєвим було те, що після закінчення служби за наказом митрополита публічно зачитали текст булли папи Євгена IV з викладом умов Флорентійської унії... У найбільш ранніх літописних свідченнях

змальована картина загальної одностайної відсічі еретику, що підкреслювалося, зокрема, послідовним вживання числа - "поімаша", "посадиша".

Справді, ми не маємо підстав думати, що при вирішенні цього питання позиція великого князя могла в чомусь розходитися з позицією його духовних і світських підданих. На землях Північно-Східної Русі, де православ'я з давніх-давен було панівним віросповіданням, церковна унія не могла принести Руській Церкві тих вигод, на які могла б розраховувати православна Церква у володіннях Ягеллонів. Не було тут і зовнішньої небезпеки, захищаючись від якої було б необхідно «поступатися принципами». Становище було якраз протилежним. У лихоліття татаро-монгольського панування саме у прихильності до православної віри черпали російські люди здатність до опору. На середину XV в. влада завойовників ослабла, склалися сприятливі умови для об'єднання російських земель навколо Москви та відтворення суверенної державності. Прихильність до своєї віри була підкріплена досвідом історії, і тим менш виправданим уявлялося російському суспільству відступ від неї. Унія Церков і угода з латинством, безперечно, сприймалися в Москві і як відмова від боротьби з «іновірною» Литвою, яка підкоряла своїй владі російські землі, тут уже складалося стійке уявлення, що саме московські князі — законні спадкоємці Володимира Великого. У умовах провал місії Ісідора був неминучим.³⁰

³⁰ Fonkič B. L., Poljakov F. B. Ein unbekanntes Autograph des Metropoliten Isidoros von Kiev... ,96–101 p.

Розділ 4. Перебіг Ферраро-Флорентійського собору і прийняті рішення

4.1 Діяльність і постанови Собору в Базилії.

Відповідно до постанови Констанцького собору (сесія 39, I) наступний Вселенський собор мав бути скликаний через п'ять років після закінчення попереднього. Після обрання Мартіна V 44-та сесія мала відбутися в Міціта-Павії, куди папа скликав його на 1423 рік, рівно через п'ять років після закінчення Констанцького собору. Прибуло небагато делегатів, засідання було перенесено до Сієни, але навіть це не покращило ситуації, так що наступного року собор завершився без будь-яких рішень.

Згодом Мартін V оголосив собор на 1431 рік і призначив Базилію для її обговорення. Він не дожив до відкриття Собору; і його наступник Євгеній IV майже з самого початку міркувань (25 липня 1431 р.) домагалися його перенесення. Церква очікувала реформи, але багато учасників Собору жили соборницькими ідеями, які Папа не поділяв, тому не дивують його наполегливі зусилля щодо перенесення сесій.

Під час своїх обговорень у Базелі Собор, серед іншого, розглянув проблеми, що стосуються: скликання та повноважень соборів; обрання та обов'язки папи; кваліфікацію, кількість і призначення кардиналів, конфірмацію єпископів; провінційні та єпархіальні синоди, євреї та неофіти; аннат; служба Божа та поведінка людей під час богослужінь (заняття 21); засудження неточних христологічних концепцій архієпископа Августина Фавароні (сесія 22), унія з греками,

Однією з найважливіших цілей Собору була єдність Церкви, для досягнення якої були запрошені делегати від Східних Церков. Щоб полегшити зустріч з ними і під цим приводом, після проведення 25-ї сесії в Базелі в 1437 році, папа з деякими учасниками переніс собор до Феррари; Решта (включаючи делегацію з Польщі) проводили засідання в Базелі до 1443 року (заняття 26-45). Під час обговорень цього канті-ради відбулося, між іншим, таке: усунення папи Євгенія IV (сесія 31); оголошення Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії та Марійських свят, що призвело до Марійної побожності в цій частині Європи донині (сесії 36 і 43);

обрання антипапи Фелікса V (сесії 39-41), від якого 1440 р. кардинальський капелюх отримав Збігнев Олесніцький.

Паралельно з нарадами в Базелі (кантисобор) вони проходили також у Феррарі, де виступили грецькі єпископи та богослови, імператор Іоанн VIII, Константинопольський патріарх, представники Олександрійського, Антіохійського та Єрусалимського Патріархів і кілька митрополитів. Сесії у Феррарі проходили в 1438-1439 роках. Потім вони були перенесені до Флоренції (1439-1442), де була проголошена унія з греками (Флоренція, сесія 6), вірменами (Флоренція, сесія 8) і коптами (Флоренція, сесія 11). Обговорення Собору тривали в Римі в 1443-1445 рр., де Собор завершився підписанням унії з сирійцями (Рим, сесія 13) і з халдеями та маронітами Кіпру (Рим, сесія 14).³¹

В союзі з греками були поставлені й узгоджені найважливіші спорові питання: походження Святого Духа і знамените Filioque (вирази «Сином» і «і Сином» вважалися еквівалентними); папський примат (його визнавали при підкресленні непорушності привілеїв інших чотирьох патріархатів); чистилище та освячення квасних і прісних хлібів. У документі унії з вірменами багато уваги приділено питанню таїнств, щодо яких недбало і часто несумісно з традицією Церкви, їх здійснення вони були звинувачені.

Союз з коптами стосувався передусім питань тринітарної догматики та христології, канону Святого Письма, виправдання, блага творіння, покарання пекла, а також питань, пов'язаних з таїнством Євхаристії та шлюбів, укладених у союзі з вірменами. були доповнені.

У 1443 р. після перенесення зібрання до Риму було підписано унію з несторіанами і сирійцями (підкреслювалися догматичні істини, прийняті на Халкідонському і III Константинопольському соборах) і з халдеями і маронітами з Кіпру (примат Єпископа Риму Філіокве, дві волі і дві дії в одному Христі та справи, пов'язані з таїнствами). Отже, ці два останні союзи, з догматичної точки зору, не додають багато до першого.

³¹ Fonkič B. L., Poljakov F. B. Ein unbekanntes Autograph des Metropoliten Isidoros von Kiev... ,96–101 р.

На жаль, документи Собору ніколи не були прийняті зацікавленими Східними Церквами, принаймні протягом тривалого часу, і залишаються лише свідченням прагнення до єдності. У 1450 році синод, зібраний у храмі Святої Софії в Константинополі, відкинув унію і скинув патріарха Григорія 3.

4.2 Діяльність і постанови Собору в Феррарі.

Залишивши наприкінці листопада 1437 р. Константинополь, греки прибули до Венеції лише 8 лютого 1438 р. Прибули вони на кораблях і коштом Папи. У Венеції вони були прийняті з величезною пошаною Дожем, венеціанською знатью та населенням міста, які всіляко хотіли показати грекам свою привітність. Сиропул (як і інші джерела) передає нам деталі урочистостей зустрічі, але все ж таки перед тим говорить, з якими небезпеками і труднощами греки зустрічалися на своєму шляху до Італії і під якими бурями довелося плисти; він цим хіба що хоче сказати, як і сама природа була проти справи, яку пливли греки до Італії.

Зустріти грецьких гостей Папа зі свого боку послав свого високого представника - Таргвіні, який вітав греків від імені Папи, а через кілька днів передав Імператору і Патріарху значну суму, що перевищувала греки, що просилася, на покриття їх витрат на перебування у Венеції.³²

Собор з питання Унії був урочисто відкритий у соборному храмі Феррари 9 квітня 1438 р. Патріарх Константинопольський через хворобу не був присутній на відкритті. Чи була хвороба Патріарха справжньою чи дипломатичного характеру, як це стверджує Сиропул, - важко сказати. З одного боку, відомо, що Патріарх часто хворів під час Собору та помер під час Собору; з іншого боку, ми знаємо, як Патріарх ревниво ставився до гідності свого сану, і, можливо, у тому факті, що його престол був поставлений нижче престолу Папи, він побачив відому образу, чому й ухилився від особистої присутності на відкритті Собору. Однак, хоч він і був відсутній на відкритті Собору, було прочитано його послання, в якому,

³² Bandini M. *Memoriae bili di Senofonte fra il Bessarione, Isidoro di Kiev e Pier Vettori ...* P. 83–92.

офіційно кажучи про відкриття Собору³³, потім він каже, що якщо будь-який Государ чи представник Церкви не забажає ні прийти на Собор, ні послати своє сповідання (Ιήν ὁμολογίαν) або представника, або не захоче визнати постанов цього Собору, то підлягатиме відлученню від Церкви 18). Після цього була прочитана латинською та грецькою мовою булла папи Євгена IV, в якій він сповіщає світові про прибуття греків та урочистості відкриття переговорів про Унію у Феррарі. Як повідомляють нам діяння Собору (витяги з Дій, краще сказати), відкриття відбувалося за урочистої обстановки і все духовенство було в одязі. Папа урочисто виголосив: "Benedictus", після чого були проспівані священні гімни.

Папа наполегливо пропонував, щоб була утворена комісія, складена з представників обох Церков, якій було б доручено з'ясувати пункти розбіжності між двома Церквами, дослідити їх та намітити шляхи до укладання Унії. Після відомого зволікання таку комісію було обрано. З боку греків у цій комісії брали участь: Марк, митрополит Ефеський, Віссаріон, митрополит Нікейський, потім ще три єпископи, великий хартофілак Вальсамон, великий еклісіарх храму св. Софії Сіропул (історик Флорентійського Собору), двоє ігуменів та один ієромонах. До цього Імператор ще додав світського вельможу М. Ягаріса. З-поміж цих представників лише двоє були уповноважені публічно виступати в дискусіях з латинянами: св. Марк Ефеський та Віссаріон Нікейський. З цих двох найважливіших представників, які славляться своєю вченістю, очевидно, св. Марк Ефеський займав першорядне становище.

Представниками латинян були кардинал Іуліан Цезаріні, досвідчений і тонкий дипломат, який вирізнявся великою освіченістю та красномовством, кардинал Микола Альбергаті, хоч і поступався у певному відношенні кардиналу Іуліану, проте також належить до кольору Ватиканської дипломатії того часу, Андрій, архієпископ Родосський, але більше брав багатомовністю, ніж глибиною розважливості, Іоанн де Торквемада, знаменитий іспанський богослов,

³³ Elia E. Un restauro di erudito: Isidoro di Kiev e il codice Peyron 11 della Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino // Medioevo Greco. 2012. Vol. 12. P. 71–85.

безсумнівно глибший, ніж Андрій Родоський, і інших представників Папи. До комісії були приставлені перекладачі та секретарі. Протоколи (діяння) мали вестися грецькою та латинською мовами.

Особливу роль в даному соборі займав Марк Ефеський.

Хоча близько 15–20 серпня у Феррару прибув митр. Київський Ісидор з руським духовенством, делегації європейських государів як і раніше, були відсутні. Крім того, у Феррарі почалася епідемія чуми, що змусила Іоанна VIII покинути місто. 18 вересня 1438 р. Іван Євгенік, митр. Іраклійський Антоній та Марк Євгенік залишили Феррару і спробували повернутися до Венеції, проте були затримані посланцями імператора.

Після довгих обговорень як усередині грецької делегації, так і між папою і візантійцями, було вирішено приступити до публічних дебатів, присвячених питанню *Filioque*. На вимогу грецької сторони питання мало спершу обговорюватися з точки зору проблеми розширення Символу віри, яке візантійці вважали безпосередньою причиною схизми. У цьому було встановлено принцип рівноправності делегацій.

Засідання мали відбуватися тричі на тиждень; як оратори з обох сторін було призначено по 6 богословів, проте на практиці з грецької сторони активно виступали лише 2 (Марк Євгенік і митр. Віссаріон Нікейський), а з латинської - 3 (Кард. Чезаріні, архієп. Андрій Хрисоверг і єп. Форлі Лудовіко і Пірано). Проходили засідання не в церкві Сан-Джорджо, а в будинковому храмі папської резиденції у Феррарі (Розташування місць для учасників Собору залишилося при цьому колишнім). Причиною перенесення засідань туди стало марнославство понтифіка, який нібито знаходив для себе принизливим щоразу проходити вулицею з невеликою поштою до собору та назад, однак у «*Descriptiones*» вказується більш правдоподібна причина – папа страждав на подагру і для нього було важко щоразу пішки йти на засідання³⁴.

Після 14 грудня 1438 р. засідання припинилися, оскільки суперечка зайшла у глухий кут. Збереглася характерна репліка кард. Чезаріні: «Вистав десять

³⁴ Gill J. Personalities of the Council of Florence and other essays. ... P. 69–78.

аргументів, я у відповідь наведу тобі десять тисяч!» Зрештою кардинал вважав безглуздим обговорювати питання про Символ точки зору літери, тоді як Марк залишався при переконанні, що «[Якщо вчення про походження Св. Духа і від Сина і благочестиво], все одно його потрібно виключити з Символу і помістити в окремому визначенні, як “Єдинородний Син”»

Серед греків зростала переконаність у марності подальших обговорень; Більшість ієрархів хотіли повернутися додому, тоді як латинські представники наполягали на обговоренні догматичної сторони питання Filioque. На нараді візантійських архієреїв патр, що відбулася в останні дні грудня в покоях патріарха. Йосип II запропонував висунути ультиматум: латиняни мали протягом 15 днів видалити надбавку до Символу чи греки відмовляться продовжити дискусію: «Наші показали через багато соборних визначень і слів святих отців, що не личило вам робити додатки до Символу. Після усунення поповнення ми перейдемо до дослідження вчення, якщо ви забажаєте. Якщо ж ви не викинете поповнення, то ми не говоритимемо ні про ніж іншим, але вирушимо додому». Однак ця пропозиція не була схвалена Василевсом. На зборах візантійської делегації 2 січня 1439 р. грецькі архієреї після деяких вагань погодились перейти (на вимогу Іоанна VIII) до обговоренню віровчальної проблематики, залишаючи, однак, за собою право повернутися до обговорення питання про доповнення до Символу.

Папа Євген IV також наполягав наперенесення собору з Феррари до Флоренції, оскільки зміст греків обходився йому дуже дорого - тільки з лютого по квітень 1438 р. він витратив на виплати грецької делегації понад 46 тисяч флоринів, тоді як у Флоренції витрати були готові взяти на себе міську владу (угода між представниками папи та Козімо Медічі, неформальним правителем Флоренції, з цього питання було досягнуто ще 18 грудня). Пропозиція про перенесення Собору викликала у греків недовіру та побоювання, проте в результаті вони погодились на переїзд до Флоренції. 10 січня відбулося засідання, на якому офіційно оголосили про перенесення Собору до Флоренції під приводом епідемії чуми у Феррарі.

4.3 Діяльність і постанови Собору в Флоренції.

Так само, як публічні дебати про Символ у Феррарі, офіційні дискусії про походження Святого Духа у Флоренції зайшли в глухий кут. 24 березня відбулося останнє відкрите засідання, присвячене полеміці про Filioque. 17 квітня Василевс погодив з понтифіком проведення закритих засідань, на яких групи по 10 представників з кожного боку мали обговорювати способи досягнення церковного возз'єднання без доктринальної полеміки. Усього таких засідань відбулося 5. Запропоновані греками компромісні рішення (Марк Ефеський пропонував возз'єднатися за умови виключення Filioque із Символу віри, митр. Віссаріон - прийняти як формули для возз'єднання послання прп. Максима пресв. Марину) були відкинуті латинською стороною. Натомість західні теологи запропонували грецьким делегатам короткий виклад вчення про походження Св. Духа і від Сина і зажадали його прийняття. Почався довгий і стомлюючий процес внутрішніх дебатів серед самих візантійців, під час якого більшість ієрархів поступово схилилися до схвалення католицької доктрини. Тоді ж, незважаючи на заперечення митр. Антонія Іраклійського, Іоанн VIII прийняв рішення більше не наполягати на виключенні Filioque із Символу віри.

Компромісні версії підсумкової формули, які пропонувалися деякими членами грецької делегації, що не знаходили схвалення ні у більш категорично налаштованих східних богословів, ні у представників Заходу, які наполягали на тому, що підсумкова угода має містити однозначне сповідання Сина «джерелом» Святого Духа. На цей час належить однозначне прийняття митр. Віссаріоном, митр. Ісидором та архім. Григорієм Маммою католицького вчення; судячи з листування Траверсарі із кард. Дж. Чезаріні, грецькі прихильники унії висловлювали готовність приєднатися до Римської Церкви навіть у разі, якщо возз'єднання Церков загально не станеться. Завдяки їхньому впливу більшість візантійців поступово дійшли до згоди із запропонованою латинянами формулою щодо походження Св. Духа. 7 червня текст схвалено на внутрішньому засіданні грецької делегації. 8 червня згода візантійців було озвучено перед

понтіфіком. 9 червня 4 грецькі архієреї (у тому числі митрополити Віссаріон та Ісидор) зустрілися з понтифіком для обговорення подальших кроків до возз'єднання. Папа наполягав на обговоренні питань про Чистилище, квасному та прісному хлібі, формі Таїнства Євхаристії, а також про владу Римського єпископа.

Початково засідання Собору, що обговорював об'єднання Грецької та Римської церков, поступово перетворилися на бурхливі дискусії між латинами, "західниками", які схильні до пролатинських поглядів, та антилатинською православною партією. На Соборі панувала напружена атмосфера, яка часом нагадувала масовий психоз. У нервовій обстановці розмови ледь не переросли у фізичну бійку. Записи з дебатів, таких як "Грецькі Акти" та їх латинські варіанти, а також інші звіти, що збереглися, свідчать про те, що зазвичай культурні та пошановувані члени Церкви часто заходилися до низькопробних образ, які були б прийнятними для звичайних таверн.

У внутрішньоромейському дискурсі провідну роль грали два великих оратори. Першим був прибічник пролатинської позиції Віссаріон. Грецький вчений Віссаріон представляв латинофілів, які симпатизували латинській мудрості та догматиці і бажали об'єднатися з Римською церквою, щоб врятувати залишки Ромейської імперії від турків. Марк Євгеник, монах, який був рішучим захисником православ'я, був голосом ортодоксів. Обидві сторони бажали об'єднання, але латини не були готові зробити серйозних уступок у доктринальному плані, що б забезпечило теоретичну можливість мирного об'єднання обох церков³⁵.

27 листопада 1437 року, на прохання латинської сторони, флот з восьми кораблів, оплачений папою Євгеном IV включаючи три торговельні судна з Венеції та флорентійський корабель, відплили з Константинополя, минувши Грецію та зробивши безліч зупинок, вирушили до Італії. На борту цих найманих кораблів перебували представники папської партії, латини, а також ромейські почесні гості, такі як імператор та його брат, інтриган Димитрій, 80-річний патріарх Йосиф II,

³⁵ Gill J. Personalities of the Council of Florence and other essays. ... P. 65–78.

кілька монахів та вищих архієреїв, представники знаті та кілька філософів. Усього на кораблях було близько 650-700 людей. Свої кораблі Ромейці не мали через економічну кризу.

Достатньо іронічно було те, що саме через Генуезьку і Венеційську держави стали причиною масштабної кризи в Константинополі. В лютому 1438 року православна делегація, яка складалася з латинофілів і ортодоксів, дісталася Венеції після небезпечної зимової подорожі. Тут їх зустрів дож Венеції на величезній галері "Буцентавр", показуючи міць Республіки Св. Марка. Проте делегація скоро зрозуміла, що на Заході також є багато складних проблем і розкол панує. Вони мали вирішити, чи йти до Папи Євгенія у Феррару, де він втік з Риму через бунт знатного сімейства Колонна, або на Базельський собор, який збирався обмежити права Папи. Головними інтриганми виявилися піддані французького короля Карла VII, зокрема, Паризький університет. Було важливо швидко вирішити, оскільки дії Базельського собору були небезпечними для католиків.

Угода була укладена 6 липня 1439 року, коли представники обох сторін підписали договір про злагодження, в якому було закріплено об'єднання католицької та православної церков в єдину церкву. Угода також передбачала, що православна церква залишає свої рити, традиції та ієрархію, але приймає католицьку віру про приход Святого Духа. Після цього делегації були відправлені до Риму для урочистостей і підписання остаточної угоди. Проте, після повернення до Константинополя, зустрілися з опозицією у вигляді великого числа духовенства, архієпископів та інших керівників православної церкви, які не погоджувалися з угодою. Однак, попри це, Візантійська імперія продовжувала розглядати це питання і сподівалася, що угода допоможе залагодити релігійні розбіжності. Флорентійська унія не була успішною, оскільки на тлі тяжких боротьбі між Візантійською імперією та імперією Сельджуків, вона не мала довгострокових наслідків³⁶.

³⁶ Gill J. Personalities of the Council of Florence and other essays. ... P. 65–78.

Крім того, угода не отримала підтримки значної частини православних віруючих, які не були готові змінювати свою релігійну позицію та традиції. Ця угода також викликала обурення в Росії, яка була тоді відділена від західноєвропейських країн та відчувала загрозу своїй православній ідентичності. У пізнішій історії, Флорентійська унія стала об'єктом критики та дискусій, оскільки багато істориків вважають її було складеною на політичних, а не на релігійних підставах. Деякі дослідники вважають, що Флорентійська унія стала наслідком тиску Заходу на Візантію, яка перебувала під загрозою нападу Османської імперії. Інші вважають, що ця угода була наслідком тісного співробітництва між Святим Престолом та Візантійським Імператором, який хотів знайти підтримку у Європі. Незважаючи на те, що Флорентійська унія не мала значного впливу на історію Європи та Сходу, вона є важливим історичним подією, що відображає складну і довгу історію взаємин між Католицькою та Православною церквами. Ця угода також показує, як важливо релігійне та політичне питання, а також як вони можуть бути пов'язані.

Усього в угоді було закріплено 143 статті, які визначали права та обов'язки східної та західної церков в єдиній церкві.³⁷

Основні пункти угоди включали:

1. Визнання Римського Папи головою єдиної Церкви.
2. Прийняття католицької віри про приход Святого Духа Східною Церквою.
3. Залишення Східною Церквою своїх ритуалів, традицій та ієрархії.
4. Рівність в правах та обов'язках між католиками та православними.

Через непродуктивний характер дискусій стало зрозуміло, що можливість плідної роботи полягає тільки в особистих перемовинах між двома лідерами: Імператором і Папою. Саме про них доволі часто згадується в діяннях

³⁷ Pęntowski K, Święty a powszechny Sobór w Florencyj// Kraków 1609. 68-90 p.

Собору та в "Описах", своєрідному щоденнику-звіті невідомого візантійського автора, що був доданий до "Практика" - "Грецьких актів". Православно налаштований патріарший диякон константинопольської Святої Софії Сильвестр Сиропул зазначив з цього приводу у своїх "Спогадах": "Даний Собор не виніс жодного рішення, і не питали в його учасників, хто яку має думку щодо того, що обговорюється на співбесідах, ... все відбувалося окремо, таємно і прикрито, ... ані під час дискусій, ані взагалі від початку роботи Собору ніхто - ні грек, ні латин - не був запитаний і не висловив свою думку на Соборі". Утім, обов'язково слід врахувати, що він писав ці викривальні слова за п'ять років після того, що трапилося, і не міг бути повністю об'єктивним в оцінках, намагаючись заднім числом відбілити, зокрема, й свої дії, адже Сиропул був серед тих, хто все ж таки поставив свій підпис під рішеннями Флорентійського собору, від яких потім, як і інші підписанти, зрікся під тиском громадської думки.³⁸

Інша річ, що сили сторін були нерівні: візантійці здебільшого, за їхніми власними свідченнями, поступалися наполегливим латинським диспутантам у знанні й освіті, не розуміли того, що говорили, і далеко не завжди могли відвести нові аргументи й нові тексти, якими їх завальювали. Стомлені, похмурі, занепалі духом, вони почувалися в меншості, на чужій землі, в дуже скрутних умовах, а головне - в цілковитій матеріальній залежності від дотацій на утримання, яке нерегулярно, з великими затримками, утім, як і делегати-латини, отримували від Папи³⁹.

Щоб переконати Патріарха, Імператора та їхнє оточення, Папа Євген переконував усіма можливими способами, що грекам треба перестати бути нерішучими, сперечатися з догматичних питань, наполягати на своїх формулюваннях, показати як умога швидше свою добру волю, свою згоду з унією і дати можливість країнам Західної Європи фінансово допомогти Східному Риму,, котрі у такому разі, мовляв, теж стануть поступливішими. 27 травня 1439 р., виступаючи з відповідальною промовою перед представниками Грецької Церкви у

³⁸ Pętownski K, Święty a powszechny Sobór w Florency... 70-94 p.

³⁹ Gill J. Personalities of the Council of Florence and other essays. ... 65-78.

Флоренції, Папа прямо заявив: "Що я можу сказати? Всюди перед собою я бачу поділ і запитую себе, яка вам із цього користь? І якщо так буде і далі, як подивляться на це західні правителі? І скільки горя ви самі на себе стяжите, бо як ви взагалі збираєтеся повертатися додому? Якщо ж унія буде прийнята, західні правителі, та й усі ми дуже втішимося і дамо вам щедрю допомогу".

Таким чином ми бачимо доволі чітку матеріальну зацікавленість Імператора, але він не міг повністю переконати своїх архиєреїв в необхідності унії, і відмовлявся їх змушувати силою.

В кінці кінців під тиском обставин делегація ромеїв, нехай формально, все ж таки визнала Папу римського "намісником Христа" на землі, "пастирем ремів і вчителем усіх християн", а латинське віровчення - єдиним вірним. Грецькі делегати апелювали таку відмову від позицій доволі цікаво, вони апелювали до бувшої єдності спільних грецьких і латинських святих. Такою була ключова думка, яка в підсумку привела переважну більшість учасників Флорентійського собору до згоди. Папа домігся визнання свого верховенства і над Соборами, що відкинуло домагання реформаторського Базельського собору і стало дуже важливим для збереження традиційного ладу Західної Церкви. Головні, найвагоміші спірні питання - про Символ Віри, а саме, про походження Святого Духа не тільки від Отця або через Отця, а й від Сина чи через Сина Божого, про чистилище, про примат Папи над усією землею та Церквою - було вирішено в римському розумінні й записано в католицькій редакції. Поняття "Філіокве", яке суперечить ухваленому раніше першими Вселенськими соборами, а отже, єретичне для греків, теж приймалося, хоча й без жорсткої вимоги включити його в Східний Символ Віри. Латини зберігали латинські єпархії, які діяли у Візантії ще з часів Хрестових походів. Навіть у місцях із подвійною юрисдикцією, де переважали православні греки чи слов'яни греки. Також було вирішено питання спірних дієцезій, вони переходили під контроль Риму.⁴⁰

⁴⁰ Henry Chadwick: Historia rozłamu Kościoła Wschodniego i Zachodniego od czasów apostołskich do Soboru florenckiego. // Wydawnictwo WAM, Kraków, 2009

Розділ 5. Причини неприйняття частиною Східної церкви результатів Собору.

5.1 Позиція Константинопольського і східного духовенства.

Оскільки декрет про унію — була папи Євгена IV «*Laetentur Caeli*», видана 6 липня 1439 року — являв собою фактично догматичну капітуляцію візантійської сторони визнанням правоти опонентів практично за всіма спірними пунктами (іноді незначними компромісними поправками, які зараз не є предметом нашого розгляду), він включав, зокрема, і те, проти чого настільки різко виступали східні патріархи — беззастережне схвалення збільшення до Символу Віри (*Filioque*) як не лише змістовно коректною, а й формально цілком законною. Попри це, всі місцеблюстители східних патріархів, крім свт. Марка Євгеніка поставили свої підписи під декретом. Таким чином, була створена певна колізія: формально унія була схвалена представниками усієї «пентархії» (від Антіохії підпис поставив другий із двох місцеблюстителів, митр. Ісидор), але фактично це сталося з прямим порушенням волі тих самих патріархів, яких представники мали, власне, репрезентувати. Зважаючи на все, саме це зумовило негативне ставлення Східних патріархів до підсумків Флорентійського собору: якщо богословські аспекти уніональної угоди могли бути не цілком доступними ієрархам Олександрійській або Антіохійській, які перебували в стисненому становищі Церков, то неприйнятність зміни Символу була очевидна. Ймовірно, саме тому збори трьох патріархів, що відбулися в 1443 р. в Єрусалимі, виступили в цілому. проти унії

Проблемною постаттю був митрополит Марк Єфеський. Під час собору Марко Єфеський був одним з провідних членів східної делегації, які взяли участь у переговорах з представниками західної церкви. Він був відомий своєю глибокою ерудицією і знаннями грецької філософії, теології та культури, що зробило його важливим гравцем у дискусіях між східними та західними делегатами. Імператор Іоанн VIII, був високо задоволений роботою Марка Єфеського і замовив від нього твори на різноманітні богословсько-філософські теми. У 1437 році, за бажанням імператора, Марк став митрополитом Єфеським і разом з ним і патріархом був частиною делегації православних єпископів, що взяла участь у

Ферраро-Флорентійському соборі з католиками. Вчені вважають, що Марка зробили архієреєм, щоб він, як високопоставлений церковний ієрарх, представляв Візантію на соборі. До того часу, поки Марк був за кордоном, нічого не було відомо про його діяльність в управлінні єпархією.

Він вважав, що унія між східною та західною церквами є необхідною для забезпечення єдності християнської церкви і подолання розколу між східним та західним християнством. Він доводив, що різниці між ритуалами, традиціями та вченням між церквами не повинні стати перешкодою для єдності, і закликав до взаємної поваги та толерантності. Одним із доказів його початкової підтримки унії була його промова до святішого отця Євгена IV: “Святіший Отче, прийми чад твоїх, здалеку зі Сходу тих, що приходять: обійми їх, що були в поділі протягом довгого часу; Лікуй збентежених. Будь-який терній і причину спотикання, що загрожують справі миру, повели забрати з середовища; скажи і сам твоїм Анголам, як наслідувач Бога: «Шлях створіть людям Моїм, і каміння, що на дорозі, розмістіть» (Іс. 62:10)”⁴¹.

Але такою його позиція була недовго. Після специфічних, плідних дискусій на соборі, які він описував фразою “Говорити це, здавалося, - співати глухим вухам або кип'ятити камінь, або сіяти на камені, або писати на воді, або інше подібне, що говориться в прислів'ях щодо неможливого”. Характер і атмосферу дискусій можна побачити в одній із сварок Марка Ефеського і єпископа Вісаріона. Вісаріон назвав Марка “біснуватим, у відповідь отримав :-“Ти виродок і така твоя поведінка!”. Інші єпископи-латинофіли, Дорофей Митиленський і Мефодій Лакедемонський, не хотіли відставати від Вісаріона, обсипали Євгеніка образами. Велика кількість дискусійних моментів і провокувала велику непряню прибічників можливої Унії до Марка Ефеського, називаючи його заяви єретичними. Виступаючи, підкреслюючи відмінності і несумісності латинської та грецької богословської, церковної термінології, намагалися переконати одне одного, використовуючи взаємовиключні аргументи. Саме ці розбіжності,

⁴¹ Chadwick H: Historia rozłamu Kościoła Wschodniego i Zachodniego od czasów apostołskich do Soboru florenckiego... 75-89 p.

подекуди цілковите незнання невідомих грекам латинських святих авторів, західних отців пояснюють, чому ромеї часто вдавалися під час дебатів до абсурдних звинувачень опонентів у фальсифікації або підробці деяких праць.

Що Марк Ефеський був у немилості у сильних світу цього за своє непохитне ставлення до Унії, свідчить низка фактів. По-перше, ми знаємо, що Константинопольський патріарх, Григорій Мамма, який був під час останніх двох років життя Марка Ефеського наполегливим уніатом, у повноті сил і завзяття до справи Унії, і водночас можна вважати його особистим супротивником Марка Ефеського, - що він під час Флорентійського Собору ганьбив ім'я Марка і йому ж належать спростування Окружного Послання та Сповідання Віри св. Марка Ефеського. По-друге, бачимо, що з кончини Марка біля нього немає жодного представника Двору, жодного високопосадовця, крім його духовного сина — сановника Георгія Схоларія. У Константинополі тим часом панували уніати. Патріарх, як ми сказали, був ревним уніатом; архієреї патріархату або наслідували його (як напр. той митр. Афінський, про якого говорить Марк у посланні до ієромонаха Феофана на Євбейському острові, або Мефонський єпископ Йосип) або ж були заляканими пасивними учасниками Унії. Відкритих ревнителів Православ'я у Константинополі у цей час було мало.

5.2 Позиція Заходу.

Захід був поділений на дві співзалежні, але автономні частини. Перше це католицька церква, яка мала просту ціль; відновити вплив, Риму на Сході. Вона планувала повернути колись найбагатші церкви. Церква доволі сильно постраждала від провалу хрестових походів.

З іншого боку у Східному Римі великий, і негативний, вплив. Відтворюючи картину політичних взаємин Візантії та Заходу, необхідно зупинитися на питанні про те, яким бачили представники тієї та іншої сторони можливий результат цього процесу, наскільки збігалися або не збігалися їх очікування у цій галузі. Аксіоматичною є теза, що Візантія домагалася від Заходу допомоги проти турків і в цьому полягала її головна, якщо далі не єдина мета. Але як уявляли собі

візантійці конкретні форми цієї допомоги, як пов'язати це з принципами їхньої дипломатичної практики і, нарешті, як ту саму проблему схильні були вирішувати на Заході?

Ферраро-Флорентійський собор дійсно практично не отримав справжнього визнання поза Італією. Розрив між папою і васелевсем дав привід світським правителям зробити вибір між цими двома полюсами. Арагонський король Альфонс V відкрито перейшов на бік василевса. До цього ж схилився французький двір, незважаючи на формальний нейтралітет. Про нейтральну позицію заявили також німецькі князі та австрійський герцог Альбрехт. Собор, що почався, насправді ставав справою італійців. Не випадково згодом під його головним декретом «*Laetentur Coeli*», яким у 1439 р. було проголошено церковна унія з Візантією, 70 відсотків підписів належали саме італійцям.

Фінансова, військова, і державницька слабкість Східного Риму спровокували те, що після перемоги ісламських країн над хрестоносцями, молоді племена огузів(тюрків) змогли поставити Східний Рим на грань існування, а в останні десятиріччя існування Східного Риму, де-факто підпорядкувати собі цю малу державу. Єдине що залишилось цінного для Заходу на сході, це церква і перспективи монополізації християнства апостольським престолом.⁴²

5.3. Роль Османського завоювання Константинополя у зриві імплементації документів Собору.

Остаточо відкинуто Флорентійську унію східною церквою відбулося вже після падіння Константинополя, в травні 1453 року. До моменту захоплення міста турками, церковна ситуація була наступна: церква в Константинополі, разом з імператором, офіційно підтвердила свою приналежність унії 12 грудня 1452 року, коли в Константинополі вперше було проголошено Орос Флорентійського собору. Патріархом був уніат Григорій Мамма, однак в 1450 році він виїхав в Італію, так, що в реальності він не міг більше, ніж наступні титулярні латинські патріархи Константинополя. Насправді оновлення унії було проведено кардиналом

⁴² Bandini M. *Memoria bili di Senofonte fra il Bessarione, Isidoro di Kiev e Pier Vettori ...* 83–92 p.

Ісидором, який в той момент знаходився в Константинополі, в якості папського легата, і залишався там до моменту падіння міста. Таким чином саме Ісидор був на чолі унійної церкви в Константинополі, в останні місяці існування Ромейської держави.

Після падіння міста константинопольська церква залишилась, і нараховувались мільйони вірних. і одразу почалися дискусії про “ікономію”, по суті дискусію про унію.

Характерним є також те, що остаточною сепарацією від Католицької церкви був момент після падіння Константинополя. Султан Мехмед II бажав обмежити вплив Заходу на свою державу, через що підтримував антисоборові елементи в церкві. Після падіння Константинополя церква отримала свободу в величезній кількості питань, які в Східному Римі вирішував Імператор. патріархи отримали свій квартал в Константинополі, право давати візанійські титули, свою бюрократію з візантійськими титулами. Через це Православна церква(як мінімум Константинопольський патріархат) дуже довго буде лояльний саме владі Султана, і вже в новий час не буде підтримувати сепаратиські рухи в Османській імперії⁴³.

⁴³ Византийские историки о падении Константинополя в 1453 году / Под. ред. Я. Н. Любарского, Т. И. Соболя. СПб., 2006. С. 889-932.

Висновок

Питання об'єднання християнства є неоднозначним і контрверсійним. Немає жодної причини, чи хоча б декілька причин реального провалу Флорентійської унії і подальшого падіння Константинополя і всього Східнохристиянського світу до рук мусульман (за винятком Русі), але я все ж таки спробував проаналізувати основні причини фактичного провалу ідеї єдинства християн. На Сході ідею об'єднання з латинянами сприймали як не прийнятну, і тільки абсолютна духовна капітуляція латинян могла задовольнити греків. Але не все залежало від кліру, і в гру увійшла політика, і необхідність врятувати Константинополь. Але через амбіції східного кліру, і лукавність західного, через пику обох сторін, те, що було написано на папері, так і не вдалося втілити в життя. Особливу роль зіграло ще те, що із східного боку єпископів змусив підписати унію Василевс, що і дало формальні підстави відвернутися від унії. Ідея об'єднання з латинянами була знову відроджена в той час, коли турки брали в облогу Константинополь, - як остання спроба, яку робили в розпачі; однак це був лише офіційний жест, який не дістав підтримки з боку ченців або знаті. У цьому зв'язку завжди цитують слова, сказані імператорським сановником Лукою Нотарасом: "Краще побачити турецький тюрбан, що височіє над нашим містом, ніж латинську митру!". Місто впало 29 травня 1453 року. У 1456 році подібна ж доля спіткала Афіни, і Парфенон, так само, як і Свята Софія в Константинополі, з церкви перетворився на мечеть. Османська імперія - від імені Османа (1261) - поступово підкорила весь християнський Схід, за винятком Російської імперії.

Дбаючи про збереження адміністративної автономії християн і не бажаючи допустити їхнього об'єднання з латинянами, султан дозволив інтронізацію Георгія Схоларія як Вселенського Патріарха під ім'ям Геннадія II, який завжди був непохитним супротивником Флорентійської унії, хоч і вважався знавцем вчення св. Фоми Аквінського. Таким чином, під його юрисдикцією об'єдналися всі християни Османської імперії незалежно від мови, національності та навіть віри. Як християнський халіф або, точніше, "етнарх" Патріарх користувався значними

привілеями і більшою владою, ніж у Візантійській імперії. Пізніше йому довелося поділити свою юрисдикцію з вірменським Патріархом Константинополя, який взяв під свій омофор монофізитів і несторіан.

Вибори патріарха супроводжувалися значними вливаннями в казну османських окупантів. Це створювало атмосферу, сприятливу для корупції та політичних маневрів, які втягували православну ієрархію в придворні інтриги Високої Порти. Геннадій II офіційно анулював Флорентійську унію 1454 року, але тридцять років по тому спільно з трьома іншими східними патріархами опублікував богослужбовий чин прийняття латинян у православ'я, яке відбувалося за допомогою однієї лише конфірмації (миропомазання). Таким чином, повторне хрещення латинян не було потрібне аж до Константинопольського синоду 1755 року, і на грецьких островах, що залишалися під владою Венеції, до цього ж часу практикували інтеркомуніон - причащення католиків у православних церквах і навпаки.

У XVI і XVII століттях православна ієрархія змушена була виробляти своє ставлення до нових богословських рухів на Заході, яким вона протистояла, незважаючи на свою відносну відособленість. Посли великих держав у Константинополі іноді приймали естафету і ставали старанними посередниками. Східна Римська Імперія об'єктивно протягом свого довгого контакту із країнами Західної Європи і справді багато в чому постраждала від них. Поступово "ромеї з творців історії перетворилися на заручників обставин і були розчавлені величезним тягарем віддалених першопричин, коріння яких, ніби бур'яни, йшли в темну глибину століть і пишним цвітом розрослися до XV ст."⁴⁴. Однак "падіння Константинополя не означало загибелі візантійської цивілізації. Вона продовжувала жити в культурі різних країн і народів Європи. Без перебільшення

⁴⁴ Сорочан, С. Б. Византия. Парадигмы быта, сознания, культуры. Учебное пособие. Харьков, Майдан, 2011. С. 320.

можна сказати, що багато в чому, завдяки ромеям, Європа набула свого сучасного вигляду і в її "душі" є і частинки назавжди згаслої Візантії"⁴⁵.

Візантія, таким чином, багато в чому стала тим фундаментом, на якому було побудовано сучасну Європу, і відмова від її спадщини, винесення її за межі умовно розуміємого "європейського світу" є вельми небезпечною для нинішньої Європи хоча б уже тим, що, без усвідомлення значущості візантійської спадщини, вона не зможе вберегтися, за словами Ж. Дагрона, від "головної небезпеки: стати просто Заходом"⁴⁶.

Папа Інокентій III (1198–1215), якого вважають одним з ініціаторів Четвертого хрестового походу, дізнавшись про те, що столиця Візантії опинилася в руках хрестоносців, позитивно оцінив перспективу об'єднання під своєю владою західної і східної церков, проте після того, як намісник святого Петра ознайомився зі змістом договору про поділ території Візантії, його позиція зазнала змін, оскільки Рим не отримав від цього тієї вигоди, на яку розраховував. Підводячи підсумок діям хрестоносців, автор стверджує, що Четвертий хрестовий похід, який мав благородну ідею – звільнити Єрусалим від мусульман, закінчився захопленням і розграбуванням найбільшого християнського міста. Це повною мірою продемонструвало реальні мотиви західноєвропейських політичних гравців на Сході

⁴⁵ Сорочан, С. Б. Візантія. Парадигми быта, сознания, культуры. Учебное пособие. Харьков, Майдан, 2011. С. 326.

⁴⁶ Дагрон, Ж. Размышления византиниста о Востоке Европы. – В: Homo Historicus: (к 80-летию со дня рождения Ю. Л. Бессмертного). В 2 кн. / Ред. А. О. Чубарьян. Кн. 2. М., 2003, С. 536.

Список літератури:

1. Акишин С. Ю. Митрополит Исидор Киевский (1385 / 1390–1463). Екатеринбург, 2018.
2. Амвросий (Погодин), архим. Святой Марк Эфесский и Флорентийская уния. М., 1994 (репр.).
3. Акишин С. Ю. Митрополит Исидор Киевский и проблема церковной унии в поздней Византии // Вестник Екатеринбургской духовной семинарии. 2011. № 1. С. 70–101.
4. Акишин С. Ю., Флоря Б. Н. Исидор, митрополит Киевский, кардинал // Православная энциклопедия. Москва, 2011. Т. 27. С. 177–181.
5. Акишин С. Ю. Византийское посольство в Базель и участие игумена Исидора (будущего митрополита Киевского) в работе Собора // Средневековая Европа: проблемы истории и культуры / Тезисы докладов ежегодной межвузовской конференции «Проблемы социально-политической истории и культуры средних веков». Санкт-Петербург, 2002–2004 гг. СПб., 2006. С. 87–88.
6. Акишин С. Ю. Исидор, митрополит Киевский, и его участие в работе Ферраро-Флорентийского Собора // Проблемы теологии. Вып. 3: Материалы международной богословской научно-практической конференции, посвященной 80-летию со дня рождения протопресв. Иоанна Мейендорфа (2–3 марта 2006 г.): в 2-х ч. Екатеринбург, 2006. Ч. 1. С. 101–133.
7. Акишин С. Ю. К вопросу о биографии митрополита Исидора до его поставления на Киевскую кафедру // Современные проблемы теологического образования (культурологический, богословский, педагогический и лингвистический аспекты): Екатеринбургские чтения — Материалы международной первой богословской научно-практической конференции 9–10 декабря 2003 г. Вып. 1. Екатеринбург: РГППУ, 2003. С. 114–117.
8. Абеленцева О. А. Митрополит Иона и установление автокефалии Русской Церкви. М.; СПб., 2009.

9. Бармин А. В. Сочинение «В чем состоят гнусные дела римлян» (Pag. gr. 1295) // Византийский временник. 2016.
10. Войтович Л., Домановський А., Козак Н., Лильо І, Мельник М., Сорочан С., Файда О. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / За ред. С. Б. Сорочана і Л. В. Войтовича. Львів, 2011.
11. Византийские историки о падении Константинополя в 1453 году / Под. ред. Я. Н. Любарского, Т. И. Соболя. СПб., 2006.
12. Дагрон, Ж. Размышления византиниста о Востоке Европы. – В: Homo Historicus: к 80-летию со дня рождения Ю. Л. Бессмертного. В 2 кн. / Ред. А. О. Чубарьян. Кн. 2. М., 2003
13. Георгий Сфрандзи. Хроника / Пред., пер., прим. Е. Д. Джагацпаняна // Кавказ и Византия. Ереван, 1987.
14. Георгий Трапезундский. Об истинности христианской веры / Пер. К. И. Лобовиковой. Самарканд, 2009.
15. Иоанн Павел II : Верую в Духа Святого, Господа животворящего. // Libreria Editrice Vaticana – Citta del Vaticano, 1992. Пособ. М.: История Христианской Церкви (до разделения Церквей – 1054г.) // Editions „la vie avec Dieu” 206, Avenue de la Congonne, Bruxelles 1964.
16. Шиканов, В. Н. Византия. Щит Европы. Арабо-византийские войны VII–XI веков. СПб., 2004.
17. Норвич, Джон Джулиус. Візантія: ранні століття // Byzantium: The First Centuries 1989
18. Рецензія книги Йосифа Гілла Josepha Gilla, Флорентійський собор // Cambridge University Press, 1959,
19. Сорочан, С. Б. Византия. Парадигмы быта, сознания, культуры. Учебное пособие. Харьков, Майдан, 2011.

20. Святе письмо Старого та Нового Завіту/видавництво отців ЧСВВ «місіонер»/2008
Рим
21. Фантіні, Хуліо «Філологічна інтерпретація грецького тексту визначення двох природ у Христі Халкидонського собору»// *Helmantica: Журнал класичної та єврейської філології* 1951
22. Хінсон, Е. Гленн . Триумф Церкви: Історія християнства до 1300 року// *Mercer University Press* 1995
23. Голубинский Е. Е. История Русской Церкви. [В 4 кн.] Кн. 3. Т. II. Первая половина т. (Авт. исслед.). Период второй, Московский. От нашествия монголов до митрополита Макария включительно. М., 1997.
24. Йосиф [(Сліпий)], архиеп.-митр. Творче обличчя і гріб Київського митрополита і Царгородського патріарха кард. Ісидора // *Богословія. Roma, 1964. Т. XXV–XXVIII. С. 1–23.*
25. Карамзин Н. М. История государства Российского в 12-ти томах. Т. V / под ред. А. Н. Сахарова. М.: Наука, 1993.
26. Карташёв А. В. Очерки по истории Русской Церкви. Т. 1. М.: Терра, 1992.
27. Кириллин В. М. Западный мир в восприятии Симеона Суздальского и его современников — участников Ферраро-Флорентийского Собора // *Древнерусская литература: тема Запада в XIII–XV вв. и повествовательное творчество / колл. монография. М.: Азбуковник, 2002. С. 104–136.*
28. Кириллин В. М. латинский искус. Западный мир в восприятии участника Ферраро-Флорентийского Собора // *Родина: Средневековая Русь. 2003. Ч. 2. № 12. С. 82–85.*
29. Ключевский В. О. Русская история. М.: Изд-во Эксмо, 2005.
30. Куш Т. В. Исидор Киевский как эпистолограф // *Античная древность и Средние века. Вып. 39: К 60-летию д. и. н., профессора В. П. Степаненко. Екатеринбург, 2009. С. 375–382.*
31. Ломизе Е. М. К вопросу о восприятии Ферраро-Флорентийского Собора русской делегацией (анализ сведений Симеона Суздальского) // *Славяне и их соседи: сб. ст. /РАН. ИСБ. М., 1996. Вып. 6. С. 140–152.*

32. Макарий (Булгаков), митр. История Русской Церкви. Кн. 3. М., 1995.
33. Макарий (Веретенников), архим. Митрополиты Древней Руси (X–XVI века). М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2016.
34. Мартынюк А. В. Новгород — Вильна — Краков — Львов: где могли встретиться в середине XV века Киевский митрополит Исидор и доминиканец Иоганн Реллах? // *Colloquia Russica. Series I. Vol. 6. Kraków*, 2016. S. 195–213.
35. Пашкин Н. Г. Сигизмунд Люксембург: германский император в византийском панегирике // АДСВ. Вып. 39: К 60-летию д. и. н., профессора В. П. Степаненко. Екатеринбург, 2009. С. 383–388.
36. Пирлинг О. Россия и папский престол. Кн. 1: Русские и Флорентийский Собор /пер. с фр. В. П. Потемкина. М., 1912. С. 48–142.
37. Пузына И. Флорентийский Вселенский Собор и участие на нем Исидора, митр. Московского // *Русский католический вестник*. Лувен, 1952. № 2. С. 11–14.
38. Соколов П. П. Был ли Московский митрополит Исидор папским легатом для Москвы // *Чтения в историческом Обществе Нестора Летописца*. 1907. Кн. 20. Отд. 2. Вып. 2. С. 23–38.
39. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. Кн. 1. Т. I–V. СПб., 1911.
40. Татищев В. Н. Собрание сочинений: в 8 т. (5-ти кн.). Т. 5, 6. История Российская. М., 1996.
41. Флоря Б. Н. Исследования по истории Церкви: древнерусское и славянское средневековье. М., 2007.
42. Фонкич Б. Л. Греческо-русские культурные связи в XV–XVII вв. М., 1977. С. 10–23.
43. Фонкич Б. Л. Московский автограф митрополита Исидора // *Памятники культуры: Новые открытия. Ежегодник за 1974 г.* М., 1975. С. 14–15.
44. Шпаков А. Я. Государство и Церковь в их взаимных отношениях в Московском государстве от Флорентийской унии до учреждения патриаршества. Кн. 1: Княжение Василия Васильевича Темного. Киев, 1904.

- 45.B. Capelle OSB, Le pape Léon III et le "Fikioque", w: Mil Cinquante Quatre 1054-1954. L'Eglise et les Eglises t. 1., Chevetogne 1954-1955
- 46.K. Pęntowski, Święty a powszechny Sobór w Florencyj, Kraków 1609
- 47.Dionysios Zakythinos, Historia Bizancjum 324-1071// Myrtidi Brothers, Ateny 1972
- 48.Dokumenty Soborów Powszechnych tom III
- 49.Georg Ostrogorsky, Historia Państwa Bizantyjskiego// Ateny, 1979
- 50.L. Grosse, Stosunki Polski z soborem bazylejskim, nakładem autora, Warszawa, 1885
- 51.J.Fijałek. Mistrz Jakób z Paradyża i Uniwersytet Krarowski w okresie Soboru Bazylejskiego, t. 1-2, PAU Kraków 1900
- 52.G.Hofmann. Concilium Florentinum III, Orientalia Christiana 068, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1931.
- 53.Hain, Wincenty Kot, prymas polski 1436-1448, Poznań 1948.
- 54.Hans-Georg Beck, History of the Orthodox Church in the Bizantine Empire//Ateny, 2004
- 55.Henry Chadwick: Historia rozłamu Kościoła Wschodniego i Zachodniego od czasów apostoelskich do Soboru florenckiego. // Wydawnictwo WAM, Kraków, 2009
- 56.Homilia 99 o J 16,13; PL 35, // Pisma Starożytnych Pisarzy (PSP),1890
- 57.Ioannis A. Melisseidis, „Podsumowanie historii wydarzeń w Konstantynopolu w okresie 1440-1453
- 58.Joannis Karagiannopoulos, Historia Państwa Bizantyjskiego// Saloniki, 1981,
- 59.J.Fijałek Mistrz Jakób z Paradyża i Uniwersytet Krarowski w okresie Soboru Bazylejskiego//PAU Kraków 1900
- 60.K. Pęntowski, Święty a powszechny Sobór w Florencyj// Kraków 1609
- 61.L. Grosse, Stosunki Polski z soborem bazylejskim// nakładem autora, Warszawa, 1885S.
62. List do Marinus . Max Spowiednik
- 63.Michael Angold, Cesarstwo Bizantyjskie od 1025 do 1204// Papadima, Ateny, 1997
- 64.Ojcowie soborowi (787). „Drugi Sobór Nicejski – 787 AD” [Drugi Sobór Nicejski – 787 AD].
- 65.Słownik Kościoła Chrześcijańskiego//Oxford University Press, 2005,

66. Thomas FX, Szlachetny „Królowie, duchowieństwo i dogmat: rozstrzygnięcie sporów doktrynalnych w świecie karolińskim”// Wydawnictwo Ashgate 2009
67. Bandini M. *Memoria bili di Senofonte fra il Bessarione, Isidoro di Kiev e Pier Vettori* // *Bolletino dei classici*. 1991. Ser. III. Fasc. XII. P. 83–92.
68. Dendrinou Ch. *An annotated critical edition (edition princeps) of Emperor Manuel II Palaeologus ‘On the Procession of the Holy Spirit’*. London, 1996 (unpublished PhD thesis).
69. Elia E. *Un restauro di erudito: Isidoro di Kiev e il codice Peyron 11 della Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino* // *Medioevo Greco*. 2012. Vol. 12. P. 71–85.
70. Fonkič B. L., Poljakov F. B. *Ein unbekanntes Autograph des Metropoliten Isidoros von Kiev* // *BZ*. 1989. Bd. 82. S. 96–101.
71. Gill J. *Isidore Metropolitan of Kiev, “On peace and love”* // *OCP*. 1967. Vol. 33. P. 370–379.
72. Gill J. *Personalities of the Council of Florence and other essays*. Oxford, 1964. P. 65–78.
73. Hofman G. *Ein Brief des Kardinals Isidor von Kiev an Kardinal Bessarion* // *OCP*. 1948. Vol. XIV. S. 405–414.
74. Hofmann G. *Quellen zu Isidor von Kiev als Kardinal und Patriarch* // *OCP*. 1952. Vol. 18. S. 143–157
75. *Isidoro di Kiev, Litterae (da Candia, luglio 1453)* // Pertusi A. *Testi inediti e poco noti sulla caduta di Costantinopoli*. Bologna, 1983. P. 12–21.
76. *Isidorus, Archiepiscopus Kioviensis et totius Russiae. Sermones inter Concilium Florentinum conscripti / E codicibus graecis autographis deprompti, additis versione latina, notis, indicibus, a Georgio Hofmann S. I. et Emmanuele Candal S. I. editi*. Card. Iuliani Cesarini
77. *Memoria de additione ad symbolum, cum versione graeca Nicolai Secundini, a Georgio Hofmann S. I., edita*. Romae, 1971 (Concilium Florentinum; Vol. 20. Fasc. 2).
78. Kislinger E. *Die Sizilienfahrt des Isidoros von Kiev (1429)* // *Δίπτυχα*. 1994/1995. T. 6. Σ. 49–65.
79. Kresten O. *Eine Sammlung von Konzilsakten aus dem Besitze des Kardinals Isidors von Kiev*. Wien, 1976.

80. Laurent V. *Isidore de Kiev et la Métropole de Monembasie // Revue des Études Byzantines*. 1959. Vol. 17. P. 150–157.
81. Leonte F. *Rhetoric in Purple: the Renewal of Imperial Ideology in the Texts of Emperor Manuel II Palaologos*. Budapest, 2012 (unpublished PhD thesis).
82. Manfredini M. *Inventario dei codici scritti da Isidoro di Kiev // Studi classici e orientali XLVI, 2*. Pisa/Roma, 1997. P. 611–624.
83. Manzano T. M., *astrología y literatura en la biblioteca del joven Isidoro de Kiev: a propósito del Escorialensis R I 14 // Erytheia*. 2015. Vol. 36. P. 137–149.
84. *Miscellanea in honorem cardinalis Isidori (1463–1963)*. Romae, 1963 (Analecta OSBM. Vol. IV (X). Fasc. 1–2).
85. Pagani M. *Il “perido” protagonista: Isidoro di Kiev al concilio di Firenze del 1439 // L’età di Kiev e la sua eredità nell’incontro con l’Occidente*. Roma, 2003. P. 157–180.
86. Pagani M. *Isidoro di Kiev, il chierico vagante // Ricerche di storia sociale e religiosa*. 2001. № 60. P. 21–44.
87. Pertusi A. *La caduta di Constantinopoli I. La testimonianza dei contemporanei*. Verona, 1976. P. 58–111.
88. Philippides M. *The Fall of Constantinople 1453: Classical Comparisons and the Circle of Cardinal Isidore // Viator*. 2007. 38:1. P. 349–383.
89. Pierling P. *La Russie et le Saint-Siège: Études diplomatiques. T. I: Les Russes au Concile de Florence*. Paris, 1896
90. Polemis I. D. *Two praises of the emperor Manuel II Palaiologos. Problems of authorship // BZ*. 2010. Bd. 103. S. 699–714.
91. Rollo A. *A proposito del Vat. gr. 2239 Manuele II e Guarino (con osservazioni sulla scrittura di Isidoro di Kiev) // Nea Rhome*. 2006. Bd. 3. P. 373–388.
92. Schmitt O. J. *Kaiserrede und Zeitgeschichte im späten Byzanz: ein Panegyrikos Isidors von Kiev aus dem Jahre 1429 // JÖB*. 1998. Vol. 48. S. 209–242.
93. Schreiner P. *Ein Byzantinischer Gelehrter zwischen Ost und West. Zur Biographie des Isidor von Kiev und seinem Besuch in Lviv (1436) // Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata*. 2006. Vol. 3/3. S. 215–228.

94. Schreiner P. Ein seltsames Stemma: Isidor von Kiev, die Leichenrede Kaisers Manuel auf seinen Bruder heodoros und eine moderne Ausgabe // Lesarten: Festschrift für Athanasios Kambylis zum 70. Geburtstag / Ed. I. Vassis et al. Berlin, 1998. S. 211–225.
95. Schreiner P. Geträumte Topographie: Isidor von Kiev, ein unbekanntes Kloster und die Justinianssäule zu Beginn des 15. Jahrhunderts im Vat. gr. 1891 // *Travaux et Mémoires* (2002). P. 553–560.
96. Schreiner P. I teologi bizantini del XIV e XV secolo e i padri della Chiesa, con particolare riguardo alla biblioteca di Isidoro di Kiev // *Padri greci e latini a confronto* (secoli XIII–XV). Firenze, 2004. P. 133–141.
97. Schreiner P. Isidor von Kiev und Ungarn // *Byzanz und das Abendland II. Studia Byzantino-Occidentalia* / Hrsgb. E. Juhász. Budapest, 2014. S. 11–27.
98. Schreiner P. Literarische Interresen in der Palaiologenzeit Anhand von Gelehrten-codices: das Beispiel des Vaticanus gr. 914 // *Geschichte und Kultur der Palaiologenzeit. Referate des Internationalen Symposions zu Ehren von Herbert Hunger* (Wien, 30. November bis 3. Dezember 1994). Wien, 1996. S. 205–219.
99. Silvano L. Per l'epistolario di Isidoro di Kiev: la lettera a papa Niccolò V del 6 luglio 1453 // *Medioevo Greco*. 2013. Vol. 13. P. 223–240.
100. Wawryk P. M. Quaedam nova de provisione metropoliae Kioviensis et Moscoviensis ann. 1458–1459 // *Miscellanea in honorem cardinalis Isidori (1463–1963)*. Romae, 1963 (Analecta OSBM. Vol. IV (X). Fasc. 1–2). P. 20–21.
101. Ziegler A. W. Die restlichen vier unveröffentlichten Briefe Isidors von Kijev // *OCP*. 1952. Vol. 18. S. 138–142.
102. Ziegler A. W. Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche. Würzburg, 1938.
103. Ziegler A. W. Isidore de Kiev, apôtre de l'Union Florentine // *Irénikon*. 1936. Vol. 13. P. 393–410.
104. Ziegler A. W. Vier bisher nicht veröffentlichte griechische Briefe Isidors von Kijev // *BZ*. 1951. Vol. 44. S. 570–577.

105. Ζακυθηνός Δ. Α. Μανουήλ Β΄ ὁ Παλαιολόγος καὶ ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος ἐν Πελοποννήσῳ // *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier*. Athens, 1957. T. 3. P. 45–69.
106. Μανούσακας Ι. Μ. Ἡ πρώτη ἄδεια (1456) τῆς βενετικῆς Γερουσίας γιὰ τὸ ναὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας καὶ ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος // *Θησαυρίσματα* . 1962. T. 1. Σ. 109–118.

Резюме

Тригуб Кирило Володимирович.

“Флорентійська унія як спроба об'єднання християнства”

Робота присвячена Флорентійській унії та являє собою спробу всебічного аналізу проблематики питання об'єднання християнства, політичного єдинства християнського світу, а також аналізу подій, що відбувалися до і після Ферраро-Флорентійського собору. Особлива увага приділена хронологічним подіям перед собором, і на самому соборі. Основною метою дослідження є вивчення подій, що спонукали християнський світ до унії, і що цей світ розділяли.

Структура роботи представлена змістом, вступом, п'ятьма розділами, а також списком використаних джерел та літератури. Перший розділ прослідковує події Другого Ліонського собору як предтечі Ферраро-Флорентійського собору через послідовне вивчення подій, що відбулись на соборі і їх наслідків для християнства. У другому розділі розглянута позиція сторін, які приймали участь у Ферраро-Флорентійському соборі, історично-порівняльним методом було досліджено проблематику питання. У третьому розділі розглянуто позицію і роль Київської митрополії на Ферраро-Флорентійському соборі. Особливо було відзначено роль Київського митрополита Ісидора, кардинала. Було досліджено події, і реакції руського духовенства і еліти на унію. У четвертому розділі було розглянуто на пряму події унії, послідовність дій, і послідовність прийняття документів, висловлення тих, чи інших думок, а також, проблематика сприйняття учасниками собору майбутнього своїх церков. У п'ятому розділі було розглянуто причини і наслідки не імплементації постанов унії. Було розглянуто проблематику грецького патріотизму, італійського шовінізму, а також роль мусульман і подальші наслідки знищення Східної Римської Імперії.

“The Florentine Union as an attempt to unify Christianity”

The work is dedicated to the Florentine Union and is an attempt to comprehensively analyze the issue of the unification of Christianity, the political unity of the Christian world, as well as an analysis of the events that took place before and after the Ferraro-Florentine Council. Special attention is paid to the chronological events before the cathedral, and at the cathedral itself. The main purpose of the study is to study the events that led the Christian world to union, and that this world was divided.

The structure of the work is represented by the content, introduction, five chapters, as well as a list of used sources and literature. The first chapter traces the events of the Second Council of Lyons as the forerunner of the Ferraro-Florentine Council through a sequential study of the events that took place at the Council and their consequences for Christianity. In the second chapter, the positions of the parties that took part in the Ferraro-Florentine Cathedral were considered, the problematic of the issue was investigated using the historical-comparative method. The third chapter examines the position and role of the Kyiv Metropolitanate in the Ferraro-Florentine Cathedral. The role of Metropolitan Isidore of Kyiv, a cardinal, was especially noted. The events and reactions of the Russian clergy and elite to the union were investigated. In the fourth chapter, the direction of the events of the union, the sequence of actions, and the sequence of the adoption of documents, the expression of certain opinions, as well as the problems of the perception of the participants of the council of the future of their churches were considered. In the fifth chapter, the reasons and consequences of non-implementation of the Union's resolutions were discussed. The problems of Greek patriotism, Italian chauvinism, as well as the role of Muslims and the subsequent consequences of the destruction of the Eastern Roman Empire were considered.